

Drs. W.F.H. Smeenk

DE LANDARBEIDERSVROUWEN IN DE ZEEKLEIGEBIEDEN

L 6
47
A
Studie No. 47

Maart 1967

INHOUDSOPGAVE

		Blz.
WOORD VOORAF		5
HOOFDSTUK I	HET ONDERZOEK ONDER DE LANDARBEIDERSVROUWEN	7
	§ 1. Ontstaan en doel van dit onderzoek	7
	§ 2. Opzet en werkwijze bij de schriftelijke enquête	7
	§ 3. De betrouwbaarheid van de verkregen gegevens	8
	§ 4. De indeling van de studie	10
HOOFDSTUK II	ENIGE ALGEMENE GEGEVENS BETREFFENDE DE LANDARBEIDERS- VROUWEN	11
	§ 1. Leeftijdsopbouw, onderwijs en afkomst van de landarbeidersvrouwen	11
	§ 2. Beroep vóór het huwelijk en eventueel huidig beroep	13
	§ 3. De vrijetijdsbesteding en de deelneming aan het verenigingsleven	14
HOOFDSTUK III	DE LANDARBEIDERSVROUWEN EN DE WONING	19
	§ 1. Het oordeel over de woning	19
	§ 2. Het al dan niet willen ruilen van woning	24
	§ 3. De dienstwoning en de andere woningen	26
HOOFDSTUK IV	DE MENING VAN DE LANDARBEIDERSVROUWEN OVER HET BEROEP VAN HAAR MAN	29
	§ 1. De mening van de landarbeidersvrouwen over het beroep van de man, naar leeftijd, gebied en godsdienst	29
	§ 2. Een confrontatie van het oordeel van de man over zijn beroep met dat van de vrouw	35
	§ 3. De mening van de landarbeidersvrouwen per uit- spraak over het beroep, naar haar wens dat haar man al dan niet een ander beroep kiest	40
HOOFDSTUK V	DE BROEPSVERANDERINGSGEZINDHEID EN BEROEPSAMBITIES VOOR MAN EN KINDEREN	44
	§ 1. Welke vrouwen willen dat haar man van beroep verandert?	44
	§ 2. Een confrontatie van de mening van de man met die van de vrouw omtrent beroepsverandering	50
	§ 3. De door de landarbeidersvrouwen gewenste en niet-gewenste beroepen voor haar man en kin- deren	52
HOOFDSTUK VI	SAMENVATTING EN SLOTBESCHOUWING	58
	§ 1. Samenvatting	58
	§ 2. Slotbeschouwing	60

WOORD VOORAF

Het is voor het eerst dat het Landbouw-Economisch Instituut in haar onderzoekingen met betrekking tot de landarbeiders in Nederland, aandacht heeft besteed aan de mening van de vrouwen van landarbeiders.

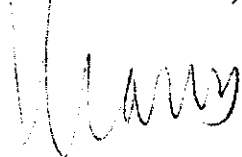
Dit hield verband met de zich wijzigende problemen, die aan de verschillende L.E.I.-onderzoekingen met betrekking tot de landarbeiders ten grondslag zijn gelegd.

Sterk vereenvoudigd kan men zeggen dat de landarbeidersonderzoekingen van de afdeling Streekonderzoek in de vijftiger jaren primair ten doel hadden het verwerven van systematische en feitelijke kennis omtrent de onderscheiden landarbietersgroepen. De vraagstukken met betrekking tot de grote - veelal vrijwillige - afvloeiing uit de landbouw, hebben de aandacht meer gericht op kwalitatieve aspecten van het landarbeidersberoep, zoals het maatschappelijke aanzien van het beroep, de beroepstevredenheid, de redenen waarom men het beroep vaarwel zegt e.d.

Het is in dit verband, dat de afdeling Streekonderzoek in haar laatste landarbeidersonderzoek ook de aandacht op de landarbeidersvrouwen heeft gericht: hoe denkt de vrouw over het beroep en werk van haar man, speelt zij een rol bij de veranderingsgezindheid van de man, hoe denkt zij over de huisvesting enz.

Naast de deelstudies "Onderwijs en beroepskeuze" en "Aspecten van het landarbeidersberoep" wordt thans in het kader van het onderzoek onder de landarbeiders in de zeekelegebieden uitgebracht "De landarbeidersvrouwen in de zeekelegebieden". Dit onderzoek werd verricht door drs. W.F.H. Smeenk onder leiding van dr. M.A.J. Visser, hoofd van de afdeling Streekonderzoek.

DE DIRECTEUR,

(Dr. A. Maris)

's-Gravenhage, maart 1967

HOOFDSTUK I

HET ONDERZOEK ONDER DE LANDARBEIDERSVROUWEN

§ 1. Ontstaan en doel van dit onderzoek

In het kader van een hernieuwd onderzoek onder de landarbeiders in Nederland kwam steeds sterker de vraag naar voren, welke betekenis toegekend moest worden aan de invloed van de landarbeidersvrouwen op de meningen, houdingen en gedragingen van de landarbeiders ten opzichte van hun beroep, hun werk en hun sociale positie te midden van andere groepen van werknemers. Is de invloed van de vrouw van ondergeschikte betekenis bij de beroepskeuze, bij eventuele afvloeiing, bij het al of niet tevreden zijn over het beroep of is het veeléér zo, dat de vrouwen en moeders van landarbeiders juist op deze terreinen een grote invloed uitoefenen?

Bij de opzet van het onderzoek onder de landarbeiders in de zeekelegebieden, begon bovengenoemde vraag een steeds sterkere rol te spelen. Het plan begon te rijpen om op een eenvoudige wijze enige gegevens te verkrijgen over de mening van de vrouw ten aanzien van bepaalde aspecten, die met het beroep van landarbeider samenhangen. Besloten werd om tijdens het persoonlijke gesprek met de landarbeider aan de vrouwen een schriftelijke vragenlijst voor te leggen.

§ 2. Opzet en werkwijze bij de schriftelijke enquête 1)

Bij de opzet van de schriftelijke enquête onder de landarbeidersvrouwen is primair gesteld, dat de vragen zeer eenvoudig van karakter dienden te zijn, om te voorkomen dat het gesprek met de man of de zoon telkens onderbroken moest worden, om uitleg te geven aan de vrouw. De vragenlijst diende bovendien kort te zijn om de vrouw de gelegenheid eventueel als gastvrouw op te treden, niet te ontnemen. Ook omdat de vrouw slechts aan het begin door de enquêteur met het invullen "aan de gang" geholpen kon worden, mocht de vragenlijst niet te lang zijn, om haar niet te ontmoedigen. Het geheel diende voor haar overzichtelijk te zijn.

Zo werd telkens als daartoe gelegenheid was, de echtgenote van de te ondervragen landarbeider of de moeder - als de persoon in kwestie niet getrouwd was - de schriftelijke vragenlijst voorgelegd. Dit had in de eerste plaats het voordeel, dat de vrouw of moeder bij het gesprek met de man of zoon minimaal kon storen of door actief mee te luisteren invloed kon uitoefenen. Daardoor konden zowel de mannen als de vrouwen tamelijk onafhankelijk van elkaar hun mening geven, terwijl in de tweede plaats de enquêteur de vrouwen nogeens kon helpen tijdens of na afloop van het gesprek met de man, met het invullen en nagaan van bepaalde vragen en eventuele

1) Voor nadere gegevens o.a. wat betreft de keuzegemeenten zij verwezen naar de studie: "De landarbeiders in de zeekelegebieden: beroepskeuze en onderwijs".

moeilijkheden die zich daarbij voordeden of voorgedaan hadden.

De schriftelijke vragenlijst was vrijwel volledig voorgecodeerd, d.w.z. dat de mogelijke antwoorden op een vraag reeds op het vragenformulier waren voorgedrukt. Bij een aantal vragen behoefde men zelfs alleen maar te kiezen uit een positief of negatief antwoord.

Het lag dus voor de hand, dat het onderzoek slechts vrij oppervlakkig van aard kon zijn, terwijl evenmin op veel aspecten kon worden ingegaan. Naast de kwestie van het gevolgde onderwijs en het voor het trouwen uitgeoefende beroep, werd gesproken over de mening van de vrouw ten aanzien van het beroep van haar man of zoon, de beroepswensen voor de kinderen en de reden van het eventuele aanraden van een ander beroep aan man of zoon. Verder werden nog enige vragen gesteld over het huis, waarin men woonde en de vrijetijdsbesteding.

De enquêteurs, tenslotte, gaven op het formulier aan of het een echtgenote of een moeder was geweest, die de vragenlijst had ingevuld en of naar hun/haar mening de vragenlijst goed, matig of minder goed was ingevuld.

§ 3. De betrouwbaarheid van de verkregen gegevens

Alvorens nader in te gaan op de leeftijd, het onderwijs, de beroeps-geschiedenis en afkomst, alsmede op de vrijetijdsbesteding en de mening over de woning, moet eerst iets vermeld worden over de betrouwbaarheid van de verkregen gegevens.

In totaal hebben 687 vrouwen aan de schriftelijke enquête deelgenomen. Daarvan bleek 61% de vragenlijst "goed" ingevuld te hebben, tegen bijna 20% "matig" en 8% "slecht". Van 11% van de formulieren kon geen kwalificatie gegeven worden, òf omdat getwijfeld moest worden aan het al of niet begrepen hebben van de voorgelegde vragen, òf omdat bepaalde essentiële gegevens ontbraken, welke op het moment van onderzoek zelf, noch later achterhaald konden worden.

Besloten werd om slechts de "goed" en "matig" ingevulde formulieren voor de verwerking te gebruiken. Hierdoor is tot op zekere hoogte een selectie ontstaan, waarvan de consequenties niet altijd even duidelijk geworden zijn: in sommige opzichten zal een bepaalde mening wel eens te gunstig uitgevallen kunnen zijn, terwijl ten aanzien van andere punten wellicht het beeld iets te somber geworden is.

Als nagegaan wordt hoe de vragenlijst ingevuld is naar leeftijd, dan blijkt dat de jongere vrouwen het over het algemeen beter gedaan hebben dan de oudere. Tabel 1 geeft hierover enig uitsluitsel.

Tabel 1

KWALITEIT VAN DE INGEVULDE VRAGENLIJSTEN NAAR LEEFTIJD

Leeftijd	Aantal vrouwen		dat de vragenlijsten heeft ingevuld							
			goed		matig		slecht		onbruikbaar	
	abs.	%	abs.	%	abs.	%	abs.	%	abs.	%
< 30 jaar	95	100	71	75	12	13	3	3	9	9
30 - 45 jaar	239	100	156	65	39	16	11	5	33	14
> 45 jaar	353	100	194	55	84	24	38	10	37	10
Totaal	687	100	421	61	135	20	52	8	79	11

Van de jonge vrouwen heeft 75% de formulieren goed ingevuld tegen 65% en 55% van de vrouwen van 30-45 jaar en de vrouwen ouder dan 45 jaar. Bij het "matig" en "slecht" ingevuld zijn ziet men duidelijk, dat de vrouwen boven de 45 jaar bijna tweemaal zo sterk vertegenwoordigd zijn. Ook bij de niet-gekwalificeerde vragenlijsten komen verhoudingsgewijs wat meer vrouwen van boven de 30 jaar voor. Er is dus bepaald een zekere "scheef-trekking" te constateren ten gunste van de jongere vrouwen. Dit zou in het algemeen kunnen betekenen, dat bij de verdere interpretatie van de gevonden gegevens het gevonden beeld wellicht iets te "modern" of iets te "progressief" geworden is.

Indien met hetzelfde ook nog nagaat naar het gevolgde onderwijs, omdat men over het algemeen meer onderwijs heeft gevolgd naarmate men jonger is, dan krijgt men de volgende gegevens.

Tabel 2

KWALITEIT VAN DE INGEVULDE VRAGENLIJSTEN NAAR ONDERWIJS

Gevolgd onderwijs	Aantal vrouwen		dat de vragenlijsten heeft ingevuld							
			goed		matig		slecht		onbruikbaar	
	abs.	%	abs.	%	abs.	%	abs.	%	abs.	%
Lager onderwijs	497	100	289	58	108	22	47	9	53	11
L.o.+ huish.school) of huish. cursus)	142	100	99	70	22	15	3	2	18	13
L.o. + alg. vormend on-) derw. en/of vakopleid.)	48	100	33	69	5	10	2	4	8	17
Totaal	687	101 ^{x)}	421	61	135	20	52	8	79	12 ^{x)}

x) Afrondingsverschillen

Het gevolgde onderwijs speelt een vrij duidelijke rol. Van hen die lager onderwijs hebben gevolgd, heeft 58% de formulieren goed ingevuld tegen 69 à 70% van hen, die na de lagere school nog vervolgonderwijs hebben gehad. Men ziet heel duidelijk, dat zij die nog algemeen vormend onderwijs of een vakopleiding gevolgd hebben, relatief gezien weinig voorkomen onder de groepen, die de vragenlijst matig of slecht hebben ingevuld. Bij de categorie "onbruikbaar" is hiervan evenwel geen sprake, hoewel men ook daar een dergelijk beeld zou hebben verwacht.

Het blijkt dus dat leeftijd en onderwijs beide van invloed geweest zijn op de kwaliteit van de ingevulde vragenlijsten. Daar leeftijd samenhang met het meer of minder onderwijs genoten hebben, mag men concluderen dat het onderwijs primair verantwoordelijk is voor het beter of slechter invullen van de vragenlijsten. De leeftijd kan ook nog enige zelfstandige betekenis hebben in die zin, dat zij, die korter van school zijn de pen iets gemakkelijker hanteerden dan zij voor wie dat al 25 of meer jaren geleden was.

Een laatste punt, waarop nog moet worden gewezen is, dat soms de moeders 1) van landarbeiders geënquêteerd zijn. Dit gebeurde wanneer de te ondervragen landarbeider nog ongehuwd was en thuis woonde. Van alle

1) Het komt niet voor dat iemand zowel als echtgenote en tevens als moeder in de enquête is opgenomen.

687 geënquêteerde vrouwen ging het in 66 gevallen om moeders van landarbeiders. Er is dus in ruim 90% van de gevallen sprake van "echtgenotes" van landarbeiders en in bijna 10% van "moeders". Om onderzoek-technische redenen is aan deze verschillen geen verdere aandacht besteed in de rapportering. Er zij nog slechts vermeld, dat 97% van de moeders ouder was dan 40 jaar. Slechts 2 van de 66 moeders hebben na de lagere school nog dagonderwijs gehad, terwijl 7 van de 66 nog een huishoudcursus hebben gevolgd. Voor het overige is slechts lager onderwijs gevolgd (meestal zes klassen). Zij wijken in dit opzicht niet af van de echtgenotes boven de 40 jaar.

§ 4. De indeling van de studie

In de eerste plaats moet worden opgemerkt, dat deze studie over de landarbeidersvrouwen uitgebracht is als derde in een serie van drie facet-studies over de landarbeiders in de zeekelegebieden, te weten: "De landarbeiders in de zeekelegebieden: onderwijs en beroepskeuze" en "De landarbeiders in de zeekelegebieden: aspecten van het landarbeidersberoep".

In de tweede plaats dan de indeling van deze studie. In hoofdstuk I wordt gesproken over het ontstaan, het doel, de werkwijze van de bij dit onderzoek gevonden gegevens, alsmede over de betrouwbaarheid hiervan.

Hoofdstuk II geeft enkele algemene gegevens over de landarbeidersvrouwen betreffende het onderwijs, het beroep vóór het huwelijk, leeftijd en vrijetijdsbesteding.

In hoofdstuk III wordt de mening over de woning aan de orde gesteld.

Hoofdstuk IV gaat in op de mening van de vrouw over het beroep van haar man of zoon.

Hoofdstuk V gaat uitvoerig in op de wensen tot beroepsverandering voor man of zoon van de kant van de vrouw en op de ambities van de vrouw aangaande het kiezen of niet kiezen van een bepaald beroep voor de kinderen.

Hoofdstuk VI tenslotte geeft een samenvatting en slotbeschouwing.

HOOFDSTUK II

ENIGE ALGEMENE GEGEVENS BETREFFENDE DE LANDARBEIDERSVROUWEN

§ 1. Leef-tijds-opbouw, onderwijs en afkomst van de landarbeidersvrouwen

a. Leef-tijds-opbouw

Hoewel niet alle geënquêteerde vrouwen echtgenotes van landarbeiders waren, wordt in tabel 3 niettemin haar leeftijdsopbouw vergeleken met die van de gehuwde vrouwen in Nederland, omdat een vergelijking met de leeftijdsopbouw van b.v. de vrouwen van industriearbeiders niet mogelijk is. Tabel 3 laat zien waartoe deze vergelijking leidt.

Tabel 3

LEEFTIJDOPBOUW LANDARBEIDERSVROUWEN EN GEHUWDE VROUWEN IN NEDERLAND (%)

Categorie	15 - 19 jr.	20 - 24 jr.	25 - 29 jr.	30 - 34 jr.	35 - 39 jr.	40 - 44 jr.	45 - 49 jr.	50 - 54 jr.	55 - 59 jr.	60 - 64 jr.	> 65 en on- bekend
Landarbeiders- vrouwen	-	5	9	11	10	14	15	15	10	7	4 x)
Gehuwde vrouwen in Nederland	-	7	12	14	14	13	11	10	9	7	3

x) Onbekenden worden slechts in deze groep aangetroffen.

Uit de landbouwtellingen en de volkstelling was reeds gebleken, dat de landarbeiders in de zeekelegebieden als beroepsgroep enigszins verouderd waren. Het ligt voor de hand, dat dit dan ook geldt ten aanzien van de landarbeidersvrouwen. In Nederland is 47% van de gehuwde vrouwen jonger dan 40 jaar, bij de landarbeidersvrouwen is dit percentage slechts 35. Anders gezegd: gemiddeld zijn ongeveer twee van de drie landarbeidersvrouwen 40 jaar of ouder.

b. Onderwijs en leeftijd

In hoofdstuk I is de kwaliteit van de ingevulde vragenlijsten in verband gebracht met het genoten onderwijs. Thans wordt nader ingegaan op de onderwijssituatie naar leeftijd.

De toeneming van de kwaliteit en kwantiteit van het genoten onderwijs is onder de jongere landarbeidersvrouwen in vergelijking met de oudere vrouwen evident. Het percentage dat uitsluitend lager onderwijs heeft gehad, is thans onder vrouwen van 24 jaar en jonger nog slechts 28 tegen 80 à 90 onder de vrouwen van 45 jaar en ouder (tabel 4). Wat de huishoudelijke cursussen betreft heeft de situatie zich niet sterk veranderd. Ook oudere vrouwen hebben die in het verleden wel gevolgd. Wel wordt er onder

de jongere vrouwen veel meer huishoudelijk dagonderwijs gevolgd dan vroeger: treft men boven de 45 jaar slechts hoogst zelden iemand aan, die de huishoudschool heeft gevolgd, onder de jongeren beneden de 30 jaar is dat niet meer zo zeldzaam.

Tabel 4

AARD VAN HET ONDERWIJS NAAR LEEFTIJD

Aard van het gevolgde onderwijs	Alle leeftijden	Perc. vrouwen van						onbekende leeftijd
		15 - 24 jr.	25 - 34 jr.	35 - 44 jr.	45 - 54 jr.	55 - 64 jr.	65 jr. en ouder	
Uitsluitend lager onderwijs	72	28	55	74	80	90	86	55
Huishoudcursussen	16	19	20	21	13	7	14	45
Huishoudschool	5	42	9	2	1	-	-	-
Eén of meer jaren alg. vorm. onderwijs	1	3	2	-	2	-	-	-
Vakonderwijs	2	-	4	2	1	2	-	-
Overige lessen/cursussen	1	-	1	1	1	1	-	-
Combinaties	3	8	9	-	2	-	-	-
Aantal vrouwen	687	36	137	161	208	120	14	11

Ten aanzien van de categorie "combinaties" kan nog opgemerkt worden, dat het daar vrijwel uitsluitend gaat om dagonderwijs na de lagere school, waarin verschillende soorten van onderwijs werden gecombineerd, o.a. met de huishoudschool. De jongere vrouwen zijn hier ook het sterkst vertegenwoordigd.

c. Afkomst

In tabel 5 is de afkomst van de vaste landarbeiders - die van de losse arbeiders was niet bekend - geplaatst naast die van de geënquêteerde landarbeidersvrouwen.

Tabel 5

DE AFKOMST VAN DE VASTE LANDARBEIDERS EN VAN DE LANDARBEIDERSVROUWEN

Afkomst	Percentage mannen	Percentage vrouwen
Van boerenafkomst	12	12
Van landarbeidersafkomst	70	61
Van niet-agrar. afkomst	18	25
Afkomst onbekend	-	2
Totaal	708	687

Ook bij de landarbeidersvrouwen is sprake van een vrij grote "milieu-continuïteit": 61% van de vrouwen (of moeders) van landarbeiders kwam zelf oorspronkelijk uit een landarbeidersgezin. Bij de mannen lag dit nog iets hoger. Er zijn relatief gezien evenveel vrouwen als mannen van boerenafkomst. Verder ligt het voor de hand, dat niet elke landarbeider een vrouw uit een agrarisch milieu trouwt: een kwart van alle geënquêteerde landarbeidersvrouwen kwam oorspronkelijk uit een niet-agrarisch milieu. Wil men dat niet-agrarische milieu nader aanduiden, dan is het beeld als volgt: vader industriearbeider (20%); vader handelaar, winkelier (16%); vader employé; ambachtsman; chauffeur; magazijnbediende (20%); vader een zelfstandig beroep (geen ambacht) (12%); vader grondwerker en los arbeider (12%); vader in een ander beroep in loondienst (12%); beroep van de vader onbekend (8%).

Men ziet, dat de niet-agrarische afkomst door een grote verscheidenheid werd gekenmerkt, waarin niet één bepaald milieu overheerst. Hooguit kan men zeggen, dat het merendeel van de vaders van landarbeidersvrouwen van niet-agrarische afkomst in loondienst was, in zowel geschoolde als ongeschoolde beroepen.

Gaat men de onderwijssituatie van deze vrouwen na naar afkomst dan blijkt, dat de landarbeidersvrouwen van landarbeidersafkomst aanmerkelijk minder onderwijs gehad hebben (80% uitsluitend l.o.) dan de vrouwen wier vader boer was (64% uitsluitend l.o.) of wier vader fabrieksarbeider was (58% uitsluitend l.o.). Naarmate men jonger is, is de situatie echter aanmerkelijk gunstiger. Zo had van de vrouwen van landarbeidersafkomst jonger dan 35 jaar nog 50% uitsluitend l.o. Ruim 30% heeft huishoudcursussen of de huishoudschool gevolgd. Van de landarbeidersvrouwen van niet-agrarische afkomst jonger dan 35 jaar had nog slechts ruim 25% uitsluitend lager onderwijs gevolgd, terwijl ongeveer 20% vervolgd a g-onderwijs heeft gehad. Dit laatste percentage was voor de jonge landarbeidersvrouwen van boerenafkomst zelfs ruim 30, terwijl slechts 8% van haar uitsluitend lager onderwijs heeft gehad. Er is dus een grote vooruitgang te bespeuren, waarbij evenwel de vrouwen van landarbeidersafkomst nog steeds achterblijven.

§ 2. B e r o e p v ó ó r h e t h u w e l i j k e n e v e n t u e e l h u i d i g b e r o e p

De beroepen die de vrouwen vóór hun huwelijk hebben uitgeoefend, behoren voor veruit het grootste deel tot de ongeschoolde beroepen, zoals uit tabel 6 valt op te maken.

Slechts voor het werken als naaister, verpleeghulp, gezinshulp en als winkelmeisje is een zekere speciale vaardigheid vereist, terwijl men dit voor het laatstgenoemde beroep ook nog mag betwijfelen. De vereiste vaardigheden heeft men zich veelal door cursussen eigen gemaakt. Dit zou er dan op neerkomen, dat ongeveer 93% van de landarbeidersvrouwen vóór hun huwelijk in ongeschoolde beroepen werkzaam is geweest. In 66% van alle gevallen was er vóór het huwelijk sprake van huishoudelijk werk, hetzij doordat men thuis in de huishouding werkte (16%), hetzij dat men als dienstmeisje werkzaam was bij boeren-(28%) of in burgergezinnen (22%). Men kan hieruit zien hoe weinig beroepsmogelijkheden het platteland over het algemeen bood aan dochters van landarbeiders.

BEROEP VOOR HUWELIJK EN HUIDIG BEROEP

Beroep vóór het huwelijk	Aantal vrouwen		Huidig beroep (aantal vrouwen)										
	abs.	%	werkt niet meer	hulp i.d. huishoud.	werkster localiteiten	landarbeidster	tuinarbeidster	fruitarbeidster	naaister	kraamhulpverpl. werk	overige ber.	comb. van werkzaamh.	onbekend
Burgerdienstmeisje	152	22	120	8	4	12	1	3	-	-	4	-	-
Boerendienstmeisje	190	28	163	8	3	9	-	2	-	-	4	-	1
Winkelmeisje	13	2	12	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-
Thuis meegeholpen	112	16	96	3	1	10	-	1	-	-	1	-	-
Werkster	11	2	9	-	-	2	-	-	-	-	-	-	-
Maaister	15	2	13	-	1	1	-	-	-	-	-	-	-
Verpl.hulp/gezinsverz.	7	1	5	-	-	1	1	-	-	-	-	-	-
Landarbeidster	43	6	37	-	-	5	-	-	-	-	1	-	-
Fabrieksarbeidster	16	2	12	2	-	-	2	-	-	-	-	-	-
Op andere wijze werkz.	16	2	12	-	-	2	-	1	1	-	-	-	-
Combinaties	112	17	87	13	1	5	-	1	1	2	-	1	1
Totaal	687	100	566	34	10	48	4	8	2	2	10	1	2
Huidige beroepsverdeling (in %)	687	100	82	5	2	7	1	1	-	-	2	-	-

Ná haar trouwen hielden de meeste vrouwen op met het verrichten van beroepswerkzaamheden: 82% van de landarbeidersvrouwen werkt uitsluitend thuis in de huishouding, 7% verricht landarbeid, terwijl 5% werkt als hulp in de huishouding bij anderen. In enkele gevallen werkt men ook nog wel als werkster of men doet verschillende soorten van werk. In bijna al deze gevallen is er geen sprake van een volledige dagtaak: meestal werkt men slechts enkele uren, zodat aanpassing aan het eigen gezinsritme mogelijk is.

Er is weinig verband tussen het voor het huwelijk uitgeoefende beroep en het werk na het huwelijk, voor zover men in loondienst werkt. Het aantal vrouwen, dat na het huwelijk landarbeid verricht bestaat slechts voor een gering deel uit vrouwen, die voor haar huwelijk ook reeds op het land werkten.

§ 3. De vrijetijdsbesteding en de deelneming aan het verenigingsleven

a. De vrijetijdsbesteding

Uit een C.B.S.-onderzoek naar de vrijetijdsbesteding is gebleken, dat de landarbeidersvrouwen in Nederland vergeleken met vrouwen van boeren, industriearbeiders, middenstanders en welgestelden, veel minder deelnamen aan verschillende vormen van vrijetijdsbesteding: ze gingen minder naar de bioscoop, lazen minder boeken, gingen minder naar con-

certen en toneeluitvoeringen, bespeelden minder vaak een muziekinstrument en waren minder vaak lid van een vereniging. Slechts op het terrein van het beoefenen van liefhebberijen namen ze ongeveer een gelijke positie in vergeleken met middenstanders, andere arbeiders en boeren.

In het onderzoek, waar het in deze studie om gaat, is van een aantal vormen van vrijetijdsbesteding nagegaan in hoeverre de landarbeidersvrouwen daaraan deelnamen. De resultaten daarvan zijn in tabel 7 neergelegd. Er zij op gewezen, dat niet nagegaan is hoe frequent en hoe lange tijd men gemiddeld eraan besteedde.

Tabel 7

DE VRIJETIJDSEBESTEDING VAN DE VROUWEN NAAR GODSDIENSTIGE GEZINDTE

Categorie van vrijetijdsbesteding	Percentage van de vrouwen van.....gezindte					
	alle gezindten	N.H.	r.-k.	geref.	overige geref.	geen kerkgenootschap
1. Handwerken e.d.	86	85	86	88	95	83
2. Damesbladen lezen	67	69	74	77	54	60
3. Krant lezen	66	68	61	67	62	68
4. Radio luisteren	64	68	58	73	27	64
5. Op visite gaan	48	49	42	47	70	45
6. T.V. kijken	33	34	47	20	3	59
7. Winkelen in stad	30	29	30	32	30	28
8. Vrouwenverenig.	28	23	38	42	32	15
9. Zang/muziekuitv.	15	17	7	25	11	8
10. Kerkel. ver.	12	14	11	19	14	2
11. Toneel of concert	10	10	18	8	-	12
12. Kaartavondjes	9	7	28	3	-	8
13. Bioscoopbezoek	6	6	5	4	-	10
14. Sport/gymnastiek	4	6	2	2	-	5
15. Cursussen	3	4	4	2	-	2
Aantal vrouwen	687	265	114	132	37	130

Allereerst ziet men dat het handwerken de hoogste plaats inneemt: gemiddeld 86% van de vrouwen besteedt daar tijd aan. Het is de vraag of dit altijd als ontspanning gezien mag worden.

Op de tweede plaats staat het lezen van damesbladen door gemiddeld 67% van de vrouwen: het staat nog iets boven het lezen van een krant. Het luisteren naar de radio wordt ook door twee derde der vrouwen gedaan en neemt ongeveer dezelfde rangorde in als het lezen. De gereformeerden komen in al deze vormen van vrijetijdsbesteding iets boven het gemiddelde uit, terwijl de "overige gereformeerden" 1) meer handwerken maar minder de krant en damesbladen lezen en ook minder naar de radio luisteren. Hun vrijetijdsbesteding is trouwens op tal van punten anders dan die van de andere landarbeidersvrouwen. Zo gaan zij veel meer dan gemiddeld op visite - waarschijnlijk omdat bepaalde vormen van vrijetijdsbesteding voor hen niet aanvaardbaar zijn - maar het kijken naar de t.v. komt onder hen praktisch niet voor, terwijl dat toch door gemiddeld 33% van de

1) Chr. geref., geref. gemeenten, art. 31.

vrouwen als een vorm van vrijetijdsbesteding genoemd wordt. Verder blijkt dat de "overige gereformeerden" niet naar toneel of concert gaan, niet kaarten, niet naar de bioscoop gaan, geen lid zijn van sport- of gymnastiekclubs en evenmin bepaalde cursussen volgen. De Ned. hervormden kan men een getrouwe afspiegeling noemen van het gemiddelde, terwijl de groep "geen kerkgenootschap" relatief gezien veel naar de t.v. kijkt, weinig lid is van vrouwenverenigingen, maar weer vaker naar toneel of concert/muziekuitvoeringen gaan en naar de bioscoop. Ook de rooms-katholieken staan dichtbij het gemiddelde: zij wijken daarvan af wat betreft meer naar de t.v. kijken, het vaker lid zijn van vrouwenverenigingen, het minder bezoeken van zang/muziekuitvoeringen, terwijl ze vaker een toneeluitvoering of concert bezoeken. Het meest opvallend is wel dat er in deze groep relatief veel gekaart wordt (3 x zoveel als gemiddeld, 9 x zoveel als onder gereformeerden). Bij de gereformeerden staan de vrouwenverenigingen en de kerkelijke verenigingen relatief het hoogst genoteerd, evenals trouwens het bezoeken van zang- en muziekuitvoeringen. Na de "overige gereformeerden" kijken de gereformeerde vrouwen het minst naar de t.v. De grootste uniformiteit vindt men op het punt van het winkelen in de stad: ongeveer 30% van de vrouwen, ongeacht de godsdienstige gezindheid, besteedt daar een deel van de vrije tijd aan.

Het is niet eenvoudig hieruit een algemeen beeld te distilleren: hervormden staan het dichtst bij het gemiddelde, de "overige gereformeerden" wijken er het sterkst van af, daarna de gereformeerden (meer radio luisteren, meer vrouwen- en kerkelijke verenigingen, minder kaarten). De groep "geen kerkgenootschap" wijkt op het punt van het t.v. kijken en het geen lid zijn van vrouwen- en kerkelijke verenigingen het sterkst af van het gemiddelde. De rooms-katholieken kijken meer naar de t.v., gaan meer naar concert en toneel en houden relatief veel vaker kaartavondjes. Men kan over het geheel genomen zeggen, dat alle (overige) gereformeerden een meer "sobere" vrijetijdsbesteding hebben dan de andere landarbeidersvrouwen. Hun deelneming aan direct of indirect met de godsdienstige gezindte-samenhangende vormen van vrijetijdsbesteding is relatief gezien sterker dan bij de rooms-katholieken en hervormden. Onafhankelijk van de kerkelijke gezindte, komt er weinig drang tot zelfontwikkeling voor: over de hele linie is het volgen van cursussen weinig populair.

Aan de vrouwen is in dit verband nog de vraag voorgelegd in hoeverre zij dagelijks genoeg of niet genoeg vrije tijd overhielden voor zichzelf. 78% was van mening dat ze genoeg vrije tijd hadden, terwijl 18% van mening was dat dit niet het geval was. Ongeveer de helft van de eerstgenoemde vrouwen had niettemin behoefte aan méér vrije tijd. Van de groep, die onvoldoende vrije tijd had, had ruim twee derdedeel behoefte aan meer vrije tijd. Haar deelneming aan verschillende vormen van vrijetijdsbesteding was op tal van punten, met name t.a.v. het luisteren naar de radio, lezen, handwerken, verenigingsleven en op visite gaan, duidelijk minder dan bij de vrouwen die zeiden voldoende vrije tijd te hebben.

Let men tenslotte op de leeftijd van de landarbeidersvrouwen en de deelneming aan verschillende vormen van ontspanning, dan gaan de vrouwen jonger dan 30 jaar meer naar gymnastiek, naar cursussen, naar de bioscoop en op visite dan de ouderen, terwijl ze minder krant lezen en minder naar vrouwenverenigingen gaan. De vrouwen in de leeftijd van 30-44 jaar vallen op doordat ze relatief weinig handwerken, minder lezen en minder naar de radio luisteren dan gemiddeld. Met name in deze leeftijdsgroep

gaat men relatief gezien het frequenst naar een kaartavondje. Waarschijnlijk speelt bij deze gegevens het gezin met zijn nog jonge en opgroeiende kinderen een belangrijke rol: in deze leeftijdsgroep hebben de huisvrouwen het veelal het drukst. De vrouwen van 45-59 jaar vormen vrijwel een getrouwe afspiegeling van het gemiddelde: zij lezen wat meer de krant en luisteren iets meer naar de radio. Bij de vrouwen ouder dan 60 jaar valt op, dat zij het meest de krant lezen, het meest handwerken en het meest naar de radio en t.v. luisteren/kijken. Hieruit valt duidelijk op te maken dat zij meer vrije tijd hebben. Zij gaan 's avonds minder vaak uit dan de jongere vrouwen, dat komt tot uiting in een relatief geringer verenigingsbezoek, minder naar de bioscoop, terwijl niemand van hen nog een cursus volgt of op een gymnastiekclub zit. Dit hangt uiteraard sterk samen met de leeftijd.

b. De deelneming aan het verenigingsleven

Uit het eerdergenoemde C.B.S.-onderzoek winter 1955/56 naar de vrijetijdsbesteding in Nederland bleek, dat 30% van de landarbeidersvrouwen en -dochters van 18 jaar en ouder lid was van één of meer verenigingen. Uit het L.E.I.-onderzoek bleek dat van alle landarbeidersvrouwen, die het enquêteformulier "goed" hadden ingevuld (61%), 23% lid was van verenigingen 1). Te zien valt dat met name de landarbeidersvrouwen beneden de 30 jaar met 11% vrij ver onder het gemiddelde lidmaatschapspercentage liggen, terwijl de vrouwen van 45-60 jaar met 32% daar vrij ver boven liggen (tabel 8). Is hier sprake van een nog niet volledig maatschappelijk gesetteld zijn en het hebben van een veel tijd in beslag nemend jong gezin enerzijds en het wel volledig maatschappelijk geïntegreerd zijn en meer vrije tijd hebben anderzijds, voor wat de oudere vrouwen betreft?

In tabel 8 zijn de door deze groep vrouwen geuite bezwaren tegen het verenigingsleven weergegeven.

De redenen waarom men niet deelneemt aan het verenigingsleven zijn zeer gevarieerd. Bijna een vierde deel van de bezwaren komt voort uit het feit, dat de man en/of de kinderen het niet prettig vinden wanneer de vrouw 's avonds weggaat: de factor ongezelligheid speelt kennelijk een grote rol.

In 25% van de gevallen kan de vrouw niet weg omdat dat niet gaat om de kinderen, òf omdat ze er gewoon niet aan toekomt, vooral bij de jongere vrouwen is dit een belangrijke reden.

Ook factoren als afstand en duurte spelen een rol, het te ver weg wonen is zelfs het tweede grote bezwaar (16%). Duurte als reden van niet-deelnemen vormt 7% van de bezwaren.

1) Een strikte vergelijking is niet mogelijk. Het gegeven van het C.B.S.-onderzoek is slechts als een globaal oriëntatiepunt bedoeld. Dat het C.B.S.-cijfer hoger ligt komt, doordat ook ongehuwden in het onderzoek opgenomen zijn, die meer gelegenheid hebben tot deelneming aan het verenigingsleven.

Tabel 8

DE REDENEN VAN HET NIET-DEELNEMEN AAN VERENIGINGEN NAAR LEEFTIJD

Redenen van niet-deelnemen/ bezwaren tegen verenigingen	Percentage vrouwen 1) van					leeftijd onbekend
	alle leef- tijden	<30 j.	30 - 45 j.	45 - 60 j.	≥60 j.	
1. Mijn man en kinderen vinden het niet prettig als ik 's avonds wegga	24	15	26	29	28	-
2. Het is te ver weg	16	19	16	13	16	3
3. Ik kom er gewoon niet toe	14	11	12	15	15	4
4. Ik voel me op de verenigingen niet zo thuis	11	12	10	13	10	1
5. Ik kan niet weg om de kinderen	11	20	13	3	-	4
6. Het is me te duur	7	9	6	8	3	-
7. Ik vind het niet zo gezellig op de verenigingen	6	6	6	6	8	-
8. Op de verenigingen zijn landarbeidersvrouwen niet zo in tel	5	1	8	5	5	-
9. Tegen film, toneel, concert heb ik bezwaren	2	3	2	3	-	-
10. Overige redenen	4	4	1	5	15	-
Totaal aantal bezwaren	656	141	281	183	39	12
Aantal } vrouwen lid van verenig.	98	8	31	49	9	1
Percent. } per leeftijdsklasse	23	11	20	32	24	14

1) Het gaat in deze tabel om de mening van 323 van de 421 landarbeidersvrouwen die het enquêteformulier "goed" hebben ingevuld.

Er is ook nog een aantal bezwaren genoemd dat mogelijkerwijs samenhangt met het geringe maatschappelijke aanzien van het landarbeidersberoep. In 11% van de gevallen zeiden de landarbeidersvrouwen zich niet zo goed thuis te voelen op de verenigingen en in 5% van de gevallen meenden ze, dat de landarbeidersvrouwen op de verenigingen niet zo in tel waren, een gevolg hiervan kan dan weer zijn, dat in 6% van de gevallen de landarbeidersvrouwen het op de verenigingen niet zo gezellig vonden. In hoeverre deze bezwaren reëel zijn of nog voortkomen uit "oud zeer" bij de landarbeidersvrouwen over de vroegere behandeling van de landarbeiders en het daardoor ontstane minderwaardigheidsgevoel in deze groep, kan aan de hand van de beschikbare gegevens niet worden uitgemaakt.

Voor zover er verschillen zijn in de meningen van de vrouwen naar leeftijd, speelt de gezinssituatie veelal mede een rol. Er zijn evenwel weinig spectaculaire verschillen. Alleen wordt bevestigd, hetgeen opgemerkt werd bij de vrijetijdsbesteding, dat de jongere vrouwen duidelijk minder lid van verenigingen zijn dan de ouderen boven 45 jaar.

HOOFDSTUK III

DE LANDARBEIDERSVROUWEN EN DE WONING

§ 1. Het oordeel over de woning

a. De wijze van benadering

In het onder de landarbeidersvrouwen ingestelde onderzoek is ook de woning in de beschouwing betrokken. Zoals bekend heeft er in het verleden aan de huisvesting van landarbeiders nogal wat ontbroken. Het is m.n. de vrouw, die vrijwel de gehele dag het huis als haar werkterrein heeft. Dat laatste geldt des te sterker voor hen die verspreid - d.w.z. niet in kleine kernen - wonen op het platteland. In het vorige hoofdstuk is reeds gebleken, dat de grote afstanden als de tweede belangrijke reden genoemd werden voor het niet-deelnemen aan het verenigingsleven. De ligging van de woning kan dus een bepaalde sociale isolatie veroorzaken. Ook is het mogelijk dat ligging en kwaliteit van de woning de mening van de vrouw beïnvloeden ten aanzien van het landarbeidersberoep, op deze wijze zou een minder gunstig oordeel over de woning indirect kunnen bijdragen tot een minder positief oordeel over het beroep van de man en zo een grotere geneigdheid kunnen veroorzaken tot het verlaten van de landbouw.

Verschillende aspecten van het wonen zijn aan beoordeling door de landarbeidersvrouwen onderworpen geweest. Dit is gebeurd aan de hand van een aantal uitspraken, waarmee men het al dan niet eens kan zijn. Deze uitspraken waren als volgt.

- De ligging van het huis

Het huis ligt goed met het oog op het werk
Het huis ligt goed met het oog op de school
Het huis ligt goed met het oog op winkelen en boodschappen doen
Het huis ligt goed met het oog op kerkbezoek
Het ligt overal te ver vandaan
Het ligt in een prettige buurt

- De grootte van het huis

Het is te klein, heeft te weinig vertrekken
Het huis is mooi ingedeeld

- Comfort en gerief

Het is geriefelijk
Het is bewerkelijk
Het is zonnig
Het heeft een tuin (en men vindt dit plezierig)
Het heeft waterleiding
Het heeft waterspoeling in de w.c.

- De toestand van het huis

Het is erg vochtig
Het is te oud
Het heeft overal lekkage
Het tocht
Het heeft waterleiding
Het heeft waterspoeling in de w.c.

- Wenselijkheid van een andere woning

Zou het huis graag voor een andere woning ruilen

b. De mening t.a.v. verschillende aspecten van de woning.

In onderstaande tabel is de mening van de vrouw over de verschillende aspecten van de woning weergegeven. Enigszins arbitrair zijn de afzonderlijke uitspraken tot vier groepen samengevoegd, waarbij aan elke uitspraak binnen elke groep evenveel gewicht is toegekend. Was het aantal positieve en negatieve uitspraken binnen een groep gelijk, dan werd het oordeel over de woning op dat aspect als "neutraal" beschouwd. Behield men zich uitdrukkelijk een mening voor t.a.v. een bepaalde uitspraak, dan werden deze "geen mening" uitspraken buiten beschouwing gelaten.

Tabel 9

MENING VAN DE VROUWEN x) OVER HUN WONING (IN PROCENTEN)

Mening van de vrouw	Ligging	Grootte	Comfort en gerief	Toestand
Gunstig	71	56	65	77
Ongunstig	22	20	13	13
Neutraal	7	23	21	9
Onbekend	-	1	1	1
Totaal	100	100	100	100

x) Het betreft 556 vrouwen.

De ligging van de woning

Over de ligging wordt nog niet zo ongunstig geoordeeld: ongeveer 70% van de landarbeidersvrouwen acht de ligging van de woning uit een oogpunt van bereikbaarheid van het werk, de scholen, de winkels en de kerk gunstig. Ruim een vijfde deel denkt daar negatief over, terwijl het percentage dat zowel positieve als negatieve aspecten onderkent niet erg groot is. Er bestaan dus vrij uitgesproken meningen over de ligging. Uit het onderzoek onder de landarbeiders in de zeekelegebieden bleek dat ongeveer 28% van de woningen verspreid 1) lag: het is waarschijnlijk dat met name aan deze huizen het bezwaar van een te afgelegen ligging kleeft. Hieruit zou echter ook nog kunnen worden afgeleid, dat niet iedereen die afgelegen woont daaraan bezwaren verbonden acht.

In dit verband is ook gevraagd waar de vrouwen het liefst zouden willen wonen, terwijl deze mening geconfronteerd is met de mening van de man.

1) D.w.z. overwegend her en der verspreid staande woningen.

Tabel 10

WOONWENSEN VAN MAN EN VROUW (IN PROCENTEN)

Woonwensen qua plaats van de woning	Mening van vrouw en man			
	vrouw		man	
	%	abs.	%	abs.
1. Grote stad	2	16	-	2
2. Kleine stad	7	10	-	4
3. Groot dorp	21	142	14	93
4. Klein dorp	26	182	29	197
5. Aan de stadsrand	5	34	2	17
6. Aan de dorpsrand	9	62	25	170
7. Combinatie 5-6	19	128	10	68
8. Alleenstaand huis op het land	13	87	16	107
9. Onbekend	4	26	4	27
Alle meningen	100	687	100	687

Men ziet dat nog 13% van de vrouwen en 16% van de mannen graag een alleenstaand huis op het land zouden willen bewonen of reeds bewonen. Overigens komt heel duidelijk tot uiting dat onder de vrouwen het dorp - groot of klein - en de dorpsrand of stadsrand - maar deze alweer wat minder - de voorkeur hebben: 56% dorp of dorpsrand, terwijl nog 19% of de dorps- of stadsrand prefereert. Overigens is de voorkeur van de vrouwen voor de stad, de stadsrand en het grote dorp duidelijk sterker met 29% dan bij de mannen waar dit percentage 16 is. Over het geheel gaat de voorkeur van de vrouw in de richting van wat grotere woonconcentraties, terwijl de man daarentegen weinig van de stad en de stadsrand, ja zelfs ook nog van het grote dorp moet hebben; zijn voorkeur is het kleine dorp, de dorpsrand of een alleenstaand huis op het land (samen 70%). Er zijn in dit onderzoek aanwijzingen, dat de hele oriëntering van de vrouw minder op het platteland is gericht dan bij de man, of positiever gezegd: waar de man nog met twee benen op het platteland staat, hebben de vrouwen vaak reeds een stap in de richting van het stedelijke leven en denken gedaan. Hierop wordt nog teruggekomen in hoofdstuk VI.

Gemiddeld bleek de mening van de man in slechts een derde deel van de gevallen v o l l e d i g in overeenstemming te zijn met die van de vrouw. Kijkt men naar de overeenstemming, welke er bij benadering is tussen het wonen in een groot dorp, in een klein dorp en aan de dorpsrand, dan zou 56% van de vrouwen en 68% van haar echtgenoten de woning het liefst op genoemde plaatsen gelegen zien. Het sterkst is de overeenstemming tussen man en vrouw als het gaat om de voorkeur voor het wonen in een klein dorp: 26% van de vrouwen wil dat graag, tegen 29% van de mannen. Over het algemeen is de overeenstemming tussen mannen en vrouwen het geringst als het gaat om het wonen in grotere plaatsen: er zijn meer vrouwen die daarvoor voelen dan mannen.

Als men de huidige ligging van de woning confronteert met de gewenste ligging dan ontstaat het volgende beeld.

Tabel 10a

WOONWENSEN VAN DE LANDARBEIDERSVROUWEN

Woonwensen van de landarbeidersvrouwen	Perc. vrouwen	Huidige ligging van de woning in %				
		kern	gehucht	lintbebouwing	verspreid	onbekend
1. Grote stad	2	2	8	3	1	1
2. Kleine stad	1	2	2	2	1	3
3. Groot dorp	21	29	21	19	15	8
4. Klein dorp	26	34	29	20	14	40
5. Aan de stadsrand	5	4	-	4	3	4
6. Aan de dorpsrand	9	5	8	14	14	10
7. Combinatie 5-6	19	14	25	24	25	19
8. Alleenstaand huis op het land	13	6	5	11	24	12
9. Onbekend	4	4	2	3	3	3
Totaal aantal	687	251	61	109	198	68

Men kan de vergelijking niet zonder meer maken, omdat de terminologie in beide delen van de vergelijking verschilt. Niettemin kunnen er wel enkele grote lijnen getrokken worden. Zo kan ten aanzien van het huidige wonen in een kern worden opgemerkt (onder kern mag nooit worden verstaan een grote stad en slechts zelden een kleine stad), dat maximaal 25% van de vrouwen een heel andere wens heeft wat de woonligging aangaat dan de huidige 1). Neemt men aan dat men onder gehucht een kleine kern mag verstaan, een klein dorp dus terwijl het ook vrij dicht komt bij een verspreide bewoning op het land en eventueel ook het wonen aan de rand van een dorp, dan zou van de vrouwen, die in gehuchten wonen, niettemin toch nog minstens een derde deel op een andere plaats willen wonen, waarbij met name het wonen in een wat grotere gemeenschap sterk op de voorgrond treedt. Ten aanzien van de lintbebouwing mag men aannemen, dat het niet zover afstaat van het wonen in een klein dorp en het wonen aan de rand van een dorp. Hoewel ook deze benadering weer aanvechtbaar is, lijkt het niet te gewaagd te zeggen, dat van de vrouwen, die in een lintbebouwing wonen, 35 à 45% de woning op een andere plaats wenst. Enerzijds willen deze vrouwen naar grotere kernen, anderzijds wil een niet onbelangrijk deel van haar wonen in een verspreidstaand huis op het land. Van haar die verspreid wonen, wenst ongeveer een vierde deel zo te blijven wonen: de overgrote meerderheid wenst echter liever in een groot of in een klein dorp te wonen of aan de rand van een dorp.

1) Als volgt becijferd:

grote stad	2%
kleine stad	2%
stadsrand	4%
combinaties	+6%
alleenstaand	6%
onbekend	4%
	+24%

Gaat men het vorenstaande ook na voor de mannen, dan ziet men een zelfde beeld, maar dan sterk verzwakt. Ook bij de mannen, die in een kern wonen, is het percentage, dat een andere plaats voor de woning wenst, het laagst ($\pm 14\%$ tegen $\pm 25\%$ bij de vrouwen). Van de mannen die in een gehucht wonen zou ongeveer 20% de woning liever op een andere plaats hebben (vrouwen $\pm 33\%$). Ten aanzien van het niet in een lintbebouwing willen wonen, komen de wensen van de mannen en vrouwen nog het dichtst bij elkaar: ongeveer 32% van de mannen en 40% van de vrouwen zouden liever op een andere plaats wonen. De mannen, die in een alleenstaand huis op het land wonen, willen voor ongeveer 66% op een andere plaats wonen tegen 75% van de vrouwen.

Er zijn zowel bij de vrouwen als bij de mannen aanzienlijke verschillen tussen de woonwensen t.a.v. de plaats van de woning en de huidige ligging van de woning. Benadert men de woonwensen meer globaal, dan worden deze verschillen veel kleiner, hoewel zij ook dan niet onbeduidend zijn. Met name zij, die in verspreidstaande huizen wonen, wensen vrij vaak een woning, die ligt in een kleine kern of aan de rand van een kern.

De grootte van de woning

Dit is het aspect waarop de landarbeidersvrouwen haar woningen het minst positief beoordelen. Slechts ruim de helft (56%) kan tot een positief oordeel komen, 20% heeft een uitgesproken ongunstig oordeel, terwijl 23% een neutraal standpunt inneemt, d.w.z. of over de grootte van de vertrekken gunstig, maar over de indeling ongunstig denkt, of gunstig over de indeling, maar ongunstig over de grootte van de vertrekken denkt.

Het is dus nog niet zo dat de grote afvloeiing van landarbeiders - waardoor ook vaak huizen vrijgekomen zijn - een einde heeft gemaakt aan de te kleine woningen. Ook thans worden nog woningen bewoond, waarin nog bedsteden voorkomen, die weliswaar niet meer gebruikt worden maar waardoor er een gebrek aan vertrekken is.

Comfort en gerief

De meningen hierover zijn wat gunstiger dan die over de grootte van het huis, maar toch minder positief dan over de ligging van de woning. Bijna twee derdedeel van de vrouwen is tevreden over de mate van gerief en comfort. Uitgesproken ongunstig is de mening slechts bij 13% van de vrouwen, hetgeen lager is dan ten aanzien van de ligging en de grootte. Wel treft men ook hier een vrij groot aantal personen aan, dat evenveel positieve als negatieve uitspraken deed nl. 21% . Er zijn dus bepaald nog wel wensen. Globaal had ruim een derdedeel van de vrouwen over de helft of minder van de zes uitspraken op dit punt een negatieve mening (13% ongunstig + 21% neutraal = 34%).

De toestand van de woning

Deze wordt nog het meest positief beoordeeld: bijna 80% heeft geen klachten over het te oud zijn van de woning, over tochten, lekkage, vocht en waterleiding. Slechts 13% heeft hierover een negatieve mening, terwijl het percentage dat zich hier neutraal opstelt ook laag is met 9% .

Waar in het rapport over de landarbeiders in Nederland 1953 nog geschreven werd, dat zij tot de slechtst gehuisveste beroepsgroepen op het

platteland behoorden, moet geconstateerd worden dat de situatie 10 jaar later bepaald een verbetering heeft ondergaan.

Het eindoordeel over de woning

Het eindoordeel over de woning is niet zonder meer te geven, omdat dit niet speciaal aan de landarbeidersvrouwen gevraagd is. Wel is aan te geven hoeveel procent van de vrouwen gemiddeld op alle vier onderzochte aspecten - ligging, grootte, comfort en gerief, en toestand van de woning - meer dan de helft van het aantal voorgelegde uitspraken positief of negatief heeft beantwoord, of een gelijk aantal positieve en negatieve uitspraken heeft gedaan. Daarbij wordt dan aan elk aspect gelijke waarde toegekend voor de eindbeoordeling. Zo gezien kwam gemiddeld 67% van de landarbeidersvrouwen tot een positief, 17% tot een negatief en 15% tot een neutraal oordeel over de woning. In verband gebracht met het aantal mogelijke positieve en negatieve uitspraken betekent een gunstig eindoordeel, dat gemiddeld 14 of meer van de in totaal 20 uitspraken door de vrouwen positief zijn beantwoord (67%). Verder is berekend dat een negatief oordeel over de woning inhoudt, dat gemiddeld 14 of meer uitspraken over de woning negatief zijn beantwoord (door 17% van de vrouwen). Een neutraal oordeel betekent, dat gemiddeld evenveel uitspraken positief als negatief werden beantwoord (door 15% van de vrouwen).

§ 2. H e t a l d a n n i e t w i l l e n r u i l e n v a n w o n i n g

Hoewel het willen ruilen van woning bepaald niet altijd behoeft te betekenen dat men bezwaren heeft tegen de woning waarin men thans gehuisvest is, zal dit in een aantal gevallen toch inhouden dat de woning niet voldoet aan eisen die men eraan meent te mogen stellen.

Gebleken is dat 67% van de landarbeidersvrouwen niet van woning zou willen veranderen. Naast dit gegeven kan men stellen, dat gemiddeld 67% van de vrouwen een positief eindoordeel over de woning had. Daarentegen wilde 31% van de vrouwen wel van woning ruilen. Hiernaast kan men de 17% van de vrouwen stellen, die tot een negatief eindoordeel over de woning kwam. Het is derhalve waarschijnlijk dat nog een aantal vrouwen met evenveel positieve als negatieve uitspraken over de woning, wellicht ten onrechte, als min of meer neutraal ten opzichte van de woning is beschouwd. Ook onder deze categorie komen waarschijnlijk nog vrouwen voor, die in haar eindoordeel meer geneigd zijn tot een negatief dan tot een positief standpunt i.c. meer wèl dan niet geneigd tot woningruil.

Als men het al dan niet van woning willen ruilen in verband brengt met de leeftijd van de landarbeidersvrouwen blijkt, dat de vrouwen jonger dan 30 jaar voor 41% van woning zouden willen ruilen tegen 31% gemiddeld. Ook de vrouwen tot 45 jaar willen nog iets meer dan gemiddeld van woning ruilen; boven de 45 jaar dalen de wensen tot woningruil echter tot beneden het gemiddelde. Men zou hieruit kunnen afleiden, dat het met name de jongere vrouwen zijn, die hogere eisen aan de woning stellen dan de ouderen, maar ook kan meespelen dat de vrouwen als ze nog jonge kinderen hebben, de grootste bezwaren tegen de woning hebben. We zagen immers dat men vooral t.a.v. de grootte van het huis het minst positief was. Ook kunnen de afstanden tot scholen een bezwaar zijn. Bij het ouder worden trekken de kinderen uit huis, zodat het bezwaar tegen het te klein zijn van de

woning veelal wegvalt.

Interessant is te vermelden, dat de huren van de landarbeiderswoningen slechts een geringe rol kunnen spelen bij het oordeel over de woning en bij de wens om van woning te ruilen, want slechts 17% van de vrouwen 1) is van mening dat de huur van de woning te hoog is; 83% acht de huur niet te hoog. Zou men, ongeacht de juridische woonsituatie, het percentage willen bepalen van alle geënquêteerde landarbeidersvrouwen, die van mening zijn dat de woning waarin ze wonen een te hoge huur heeft, dan komt men nog niet aan 9%. Het percentage van de vrouwen, dat echter van woning wilde ruilen, was zoals is opgemerkt 31.

Gaat men de wens om van woning te ruilen na in relatie tot de juridische woonsituatie, dan wil slechts 21% van de vrouwen wonend in een eigen woning, van woning ruilen, 39% van hen die in een huurwoning leven, 46% van hen die in een dienstwoning wonen en 26% van hen die bij de ouders inwonen. Om meer dan één reden zijn deze gegevens belangwekkend. In de eerste plaats valt op dat de vrouwen, voor zover zij in een eigen huis wonen, niet kritiekloos ten opzichte van dat huis staan. Er zijn aanwijzingen dat de mannen aanmerkelijk minder kritiek hebben op de eigen woning. O.a. is dat duidelijk gebleken bij de veehouderijarbeiders. De verklaring hiervoor lijkt voor de hand te liggen: de mannen hebben zich in de loop van de tijd de eigen woning verworven en zij zullen dientengevolge over dit bereikte resultaat tevreden zijn. De vrouwen daarentegen brengen de gehele dag in het huis door en zullen daardoor aan de reële punten van kritiek, waartoe het huis aanleiding geeft, niet voorbij kunnen gaan. In de tweede plaats valt het op dat het percentage vrouwen, dat in een huurwoning of een dienstwoning woont en van woning wil ruilen, aanmerkelijk hoger ligt dan gemiddeld. Voor zover het om de dienstwoning gaat, lijken de ligging en de grootte voor een belangrijk deel hiervoor verantwoordelijk te zijn, want slechts ongeveer 50% van de vrouwen oordeelde daarover gunstig. In § 3 komen we hierop nog nader terug.

Tenslotte moet op het merkwaardige feit worden gewezen, dat van de 67 vrouwen, die bij ouders of schoonouders inwonen, 74% niet van woning wil ruilen tegen 26% wel. Waarschijnlijk speelt hierbij mee, dat geen of een zeer lage huur betaald behoeft te worden (zie noot).

Op de vraag of de huren te hoog waren, antwoordde nl. meer dan de helft van de vrouwen dat deze vraag voor hen niet van toepassing was - ze betaalden waarschijnlijk niets - terwijl 45% van haar de huur niet te hoog vond. Slechts 3% van de bij de ouders inwonende vrouwen achtte de huur wel te hoog. Het niet van woning willen ruilen kan in sommige van deze gevallen ook gelegen zijn in het feit, dat bepaalde vrouwen graag bij haar eigen ouders (moeder) willen wonen. Dit kan echter met de beschikbare gegevens niet worden nagegaan.

1) Voor zover ze huur betalen voor hetzij een gewone huurwoning, (huurwoning van de werkgever), dienstwoning, of voor onderbewoning bij ouders (of anderen). Zo betaalt de helft van hen, die bij ouders inwonen (+ 10% van het totaal aantal wonenden) geen huur. Ook zijn hieronder niet begrepen de vrouwen, die in een eigen woning wonen (41% van het totaal aantal wonenden), of die gratis in een dienstwoning wonen (ruim 1% van het totaal aantal wonenden).

§ 3. De dienstwoning en de andere woningen

Het lijkt gewenst om het oordeel van de vrouwen over de dienstwoning nog wat nader te bezien, omdat uit verschillende onderzoekingen gebleken is dat men aan het wonen in een dienstwoning bezwaren verbonden acht.

Tabel 11

VROUWEN MET GUNSTIGE, ONGUNSTIGE OF NEUTRALE MENING OVER DE WONING

	Percentage vrouwen wonend in..... met een.....oordeel											
	dienstwoning				eigen woning				alle woningen			
	gun- stig	ongun- stig	neu- traal	onbe- kend	gun- stig	ongun- stig	neu- traal	onbe- kend	gun- stig	ongun- stig	neu- traal	onbe- kend
Ligging	50	37	12	1	75	20	5	-	71	22	7	-
Grootte	46	24	28	2	64	14	20	2	56	20	23	1
Comfort en gerief	58	21	21	-	71	7	22	-	65	13	21	1
Toestand	74	22	4	-	87	10	3	-	78	12	9	1
Perc. vrou- wen dat van woning wil ruilen	ja	neen	onbekend		ja	neen	onbekend		ja	neen	onbekend	
	46	52	2		21	77	2		31	67	2	

Uit de tabel blijkt dat de dienstwoning op geen enkel aspect even positief beoordeeld wordt als de "eigen woning" of als "alle woningen". Wat de ligging aangaat, oordeelt slechts de helft van de vrouwen gunstig. De grootte van de dienstwoning wordt zelfs nog ongunstiger beoordeeld: slechts 46% van de vrouwen beoordeelt deze positief. Opvallend is ook, dat het percentage dat een neutraal oordeel heeft met betrekking tot de dienstwoning gemiddeld nogal hoog is. Eigenlijk wordt alleen de toestand van de dienstwoning vrij positief genoemd. Dit geeft steun aan de reeds in de studie over de weidearbeiders gedane veronderstelling, dat de werkgevers de laatste tien jaar nogal wat opgeknapt hebben aan de dienstwoningen.

Het is duidelijk dater tegen de ligging bezwaren geuit werden. In de eerste plaats is de dienstwoning meestal bij de boerderij en dus bij de werkgever gelegen. In de tweede plaats staat een dergelijke woning meestal apart van andere woningen, d.w.z. verspreid in het land. Dit heeft consequenties voor het bereiken van bussen en treinen, winkels, scholen, kerken en verenigingen. Daarnaast leeft bij veel agrarische werknemers de wens om niet "bovenop" de werkgever te behoeven wonen, zodat men na werktijd volledig een privé-leven kan leiden. Dat er ook veel bezwaren tegen de grootte - of liever tegen het te klein zijn - van de dienstwoning bestaan, zal voor een belangrijk deel voortkomen uit het feit, dat de dienstwoning meestal al van wat oudere datum is.

Het percentage vrouwen, wonend in een dienstwoning, dat van woning zou willen ruilen, is met 46 zeer hoog in vergelijking met de overeenkomstige percentages voor andere woningen. De geconstateerde bezwaren tegen de dienstwoning zullen aandit hoge percentage debet zijn en niet zozeer het feit dat deze vrouwen graag willen dat haar man een niet-agrarisch beroep kiest, want

gebleken is dat juist de vrouwen die in een dienstwoning wonen op verschillende punten, van alle landarbeidersvrouwen, nog het meest positief staan tegenover het beroep en het werk van haar man. Dit moge blijken uit tabel 12, waarop in een volgend hoofdstuk uitvoeriger wordt ingegaan.

Tabel 12

VROUWEN WONEND IN EEN DIENST- OF EEN ANDERE WONING EN HAAR MENING
OVER HET BEROEP EN WERK VAN HAAR ECHTGENOOT

Woonwijze	Alle vrouwen	Perc. vrouwen met.....oordeel over het landarbeidersberoep en -werk			
		gunstig	ongunstig	neutraal	onbekend
Dienstwoning	130	67	29	1	3
Andere woning	426	55	38	5	2
Totaal	556	58	36	4	2

- In deze algemene waardering is de mening ondergebracht over:
- de maatschappelijke waardering voor het landarbeidersberoep;
 - de waardering voor het loon, de vakantie en de werktijden van de landarbeider;
 - de waardering voor het werk dat door de landarbeider verricht wordt.

Heel duidelijk ziet men dat de vrouwen wonend in een dienstwoning aanmerkelijk gunstiger daarover oordelen dan de overige landarbeidersvrouwen, die slechts voor ruim de helft daarover positief zijn. Men mag hieruit wellicht afleiden, dat zij die bereid zijn om in een dienstwoning te gaan wonen over het algemeen nog de grootste binding aan de landbouw en aan het landbouwwerk hebben. Men mag aannemen dat dit voor de landarbeiders zelf reeds gold. Dat het echter ook zo is voor de landarbeidersvrouwen, maakt dit gegeven voor de werkgevers in de landbouw nog belangrijker, omdat zoals nog zal blijken een duidelijk verband geconstateerd kon worden tussen een lage algemene waardering voor het landarbeidersberoep door de vrouw en een hoge beroepsveranderingsgezindheid bij de man. Als men prijs stelt op het behouden van landarbeiders, dan is de kans om dit te verwezenlijken het grootst onder hen, die, ondanks alle bezwaren tegen de kwaliteit van de dienstwoning en de sociale bezwaren, die velen daaraan verbonden achten, bereid zijn om in een dienstwoning te wonen. Onder deze groep van landarbeiders en hun vrouwen vindt men nog de meest positief ingestelden tegenover de sector landbouw.

Dat dit overigens nog niet betekent, dat deze groep nu ook zonder meer - wellicht moet men zeggen: zonder dat verder voor hen iets gedaan wordt om het in de landbouw blijven werken aantrekkelijk(er) te maken - in de landbouw wil blijven, laat de volgende tabel zien. Slechts ruim de helft van de vrouwen in een dienstwoning meent, dat haar man niet van beroep moet veranderen, tegen precies de helft van de vrouwen niet-in-een-dienstwoning wonend. De verschillen zijn in dit opzicht dus vrij klein.

Tabel 13

VROUWEN WONEND IN EEN DIENSTWONING OF ANDERE WONING EN HAAR MENING
OVER EVENTUELE BEROEPSVERANDERING VAN HAAR MAN

Woonwijze	Alle vrouwen	Perc. vrouwen dat voor echtgenoot al dan niet beroepsverandering wenst		
		wel veranderen	niet veranderen	onbekend
Dienstwoning	130	42	57	1
Andere woning	426	47	50	3
Totaal	556	47	52	1

Ook onder hen, die in een dienstwoning wonen, staat de gedachte om van beroep te veranderen, om een ander beroep dan dat van landarbeider te kiezen, niet zover af, als men in eerste instantie zou afleiden uit de relatief vrij gunstige algemene waardering voor het landarbeidersberoep.

Reeds thans kan worden vermeld dat de oorzaak van deze nog grote veranderingsgezindheid, ook onder de landarbeidersvrouwen wonend in een dienstwoning, naar alle waarschijnlijkheid ligt in de in haar ogen lage maatschappelijke waardering van het landarbeidersberoep, in welk oordeel zij nauwelijks verschillen van de vrouwen die niet in een dienstwoning wonen. Slechts in haar waardering van het loon, de vakantie, de werktijden en het werk staan ze hoger dan de vrouwen die niet in een dienstwoning wonen. De verklaring daarvoor kan o.i. gezocht worden in haar sterkere communicatie met en veelvuldiger contacten in de agrarische wereld, terwijl de overige vrouwen op deze punten door haar andere meer gemengde wijze van wonen ook veelvuldig in aanraking komen met aspecten van het niet-agrarische beroepsleven en de andere maatschappelijke waarderingsmaatstaven, die daar gelden.

In de volgende hoofdstukken zal op deze vraagstukken nog nader worden ingegaan.

HOOFDSTUK IV

DE MENING VAN DE LANDARBEIDERSVROUWEN OVER HET BEROEP VAN HAAR MAN

§ 1. De mening van de landarbeidersvrouwen over het beroep van de man naar leeftijd, gebied en godsdienst

a. De wijze van benadering

Er is van uitgegaan dat de mening van de vrouw over het beroep van haar man over het algemeen van zeer grote betekenis is voor de houdingen en meningen van de man over zijn beroep en werk. Dit is uit Nederlandse onderzoekingen betreffende het plezier in het werk en de arbeidsmotivatie voldoende gebleken. Zo werd de hypothese ontwikkeld, dat de meningen en houdingen van de landarbeidersvrouwen in het jongste verleden en ook in de toekomst van invloed (zullen) zijn voor de beroepstevredenheid en de beroepsveranderingsgezindheid van de man.

Ter toetsing van deze veronderstelling zijn in de schriftelijke enquête voor de landarbeidersvrouwen een aantal uitspraken opgenomen over tal van aspecten van het landarbeidersberoep. De vrouwen konden ten aanzien hiervan op het formulier aangeven: "mee eens", "oneens" of "geen mening". Bij de verwerking werden deze uitspraken in de volgende drie hoofdgroepen gesplitst:

1. de maatschappelijke waardering van het beroep (de plaats op de maatschappelijke ladder en het aanzien dat uit het beroep voortvloeit)
 - het werk wordt goed beloond;
 - de verhouding tot de baas kan wel beter zijn;
 - het landarbeidersberoep biedt kansen om vooruit te komen;
 - het landarbeidersberoep staat lager dan de andere arbeidersberoepen;
 - het nogal eens werkloos zijn is een bezwaar;
 - ik zou als man liever een ander beroep gekozen hebben;
 - de naam "landarbeider" klinkt niet zo mooi;
 - veel vrouwen vinden het beroep van landarbeider weinig in tel in de maatschappij.
2. de aspecten loon, vakantie en werktijden (de meer objectieve gegevens van het landarbeidersberoep)
 - je moet teveel werkuren maken;
 - het werk wordt goed beloond;
 - je moet te vroeg beginnen;
 - je bent als landarbeider vaak zo laat thuis;
 - op zaterdagmiddag en op zondag werken is een bezwaar;
 - het aantal vakantiedagen is redelijk;
 - je kunt je vakantie niet opnemen in de periode wanneer je wilt.
3. aspecten van het werk zelf
 - mijn man/zoon komt vaak te vermoeid thuis;
 - het werk is te zwaar;
 - dat het zulk vuil werk is, is een bezwaar;
 - het buiten in de natuur werken als landarbeider is mooi;
 - het is een mooi beroep met afwisselend werk.

De uitspraken hebben noch in deze driedeling, noch in deze volgorde in het enquêteformulier gestaan. Voorts zijn afwisselend positieve en negatieve uitspraken opgenomen ten einde te voorkomen dat iemands mening in de één of andere richting getrokken werd. Tenslotte zijn alle negatieve uitspraken bij de verwerking weer in positieve omgezet in die zin, dat het niet-eens-zijn met een negatieve uitspraak, als een positieve mening over het beroep beschouwd is voor het desbetreffende beroepsaspect.

b. De mening over het landarbeidersberoep naar leeftijd en gebied, naar gebied en godsdienst en naar godsdienst en leeftijd in het algemeen.

In de navolgende secties van § 1 is telkens de mening over het beroep en werk van de landarbeider weergegeven naar één enkel kenmerk nl. naar leeftijd, gebied en godsdienst. Dit is gedaan, omdat de leeftijdsopbouw naar godsdienst zeer regelmatig is. Slechts zijn er relatief wat meer jonge gereformeerde vrouwen < 30 jaar en wat minder in de leeftijd van 45-60 jaar dan bij de andere onderscheiden groepen. Ook de leeftijdsopbouw in de verschillende gebieden is sterk uniform. Slechts treft men in het zuidwesten relatief wat minder jongeren < 30 jaar aan, terwijl in het westen relatief wat minder oudere vrouwen boven de 60 jaar voorkomen.

Aanzienlijke verschillen worden gevonden in de godsdienst per gebied. Voor de Nederlandse hervormden bestaan deze verschillen niet, omdat zij vrij regelmatig over de gebieden verspreid zijn. Rooms-katholieken zijn echter in het noorden en het westen ondervertegenwoordigd en in het zuidwesten oververtegenwoordigd. Gereformeerden zijn in het noorden oververtegenwoordigd evenals de groep "geen kerkelijke gezindte". Dit heeft enige consequenties voor de mening van de landarbeidersvrouwen over het beroep en werk per gebied. De groep die niet bij een kerkgenootschap is aangesloten denkt relatief ongunstiger over het beroep en werk. Qua gebied denkt men er in het noorden relatief ongunstiger over. Dit houdt derhalve in, dat vooral zij die niet tot een bepaald kerkgenootschap behoren in het noorden relatief sterker verantwoordelijk zijn voor de ongunstige mening over het beroep en werk dan de andere groeperingen. Hoewel de gereformeerde vrouwen in het noorden eveneens oververtegenwoordigd zijn, loopt hun mening over het beroep en werk van landarbeider van gebied tot gebied weinig uiteen, zodat zij geen speciale invloed uitoefenen m.b.t. gebiedsverschillen.

Verder denken rooms-katholieke vrouwen in het westen, waar ze relatief wat ondervertegenwoordigd zijn en Nederlandse hervormde vrouwen in het zuidwesten, die in dit gebied noch onder- noch oververtegenwoordigd zijn, wat gunstiger over het beroep en werk van landarbeider dan in de overige gebieden.

Men zal bij de interpretatie van de navolgende gegevens enigszins rekening moeten houden met de hier weergegeven verschillen. In grote lijnen wordt het beeld over het beroep en werk, zoals dit in tabel 14 is geschetst naar leeftijd, godsdienst en gebied, door de genoemde verschillen weinig beïnvloed, behalve in het noorden van het land.

c. De mening over het beroep naar leeftijd

Uit tabel 14 blijkt, dat er wat de gemiddelde waardering van het beroep en werk van de landarbeider betreft, nauwelijks verschillen zijn naar leeftijd: ouderen en jongeren komen vrijwel op een gelijke waardering 1) uit. Deze waardering is opmerkelijk laag. Slechts ruim de helft van de vrouwen denkt er uitgesproken negatief over, terwijl 4% een neutraal standpunt inneemt, d.w.z. gemiddeld evenveel uitspraken over het beroep positief als negatief heeft beantwoord.

Tabel 14

MENING VAN DE VROUWEN OVER HET LANDARBEIDERSBEROEP, NAAR LEEFTIJD

Beroepswaardering naar de mening van de vrouw	Aantal vrouwen		Naar leeftijd (in procenten)					
	abs.	in proc.	jonger dan 30 jr.	30-44 jaar	45-59 jaar	60 jaar en ouder	onbekend	
Maatschappelijke waardering	gunstig	189	34	35	35	34	30	25
	ongunstig	304	55	48	55	55	58	75
	neutraal	41	7	9	6	8	12	-
	onbekend	22	4	8	4	3	-	-
		556	100	100	100	100	100	100
Waardering lo-ven, vakantie en werktijden	gunstig	300	54	49	51	57	60	62
	ongunstig	200	36	41	39	33	30	25
	neutraal	40	7	7	7	7	8	-
	onbekend	16	3	3	3	3	2	13
		556	100	100	100	100	100	100
Waardering voor het werk zelf	gunstig	421	76	82	76	74	70	87
	ongunstig	89	16	6	17	19	16	13
	neutraal	17	3	4	2	3	10	-
	onbekend	29	5	8	5	4	4	-
		556	100	100	100	100	100	100
Totaal-waardering v. beroep en werk	gunstig	323	58	55	54	55	53	58
	ongunstig	198	36	32	37	36	35	38
	neutraal	24	4	7	5	6	10	-
	onbekend	11	2	6	4	3	2	4
		556	100	100	100	100	100	100

1) Bij de totaalwaardering is aan elke uitspraak een gelijk gewicht toegerekend, zoals ook in hoofdstuk III gebeurd is. De totaalwaardering is geen gemiddelde van de drie aspectwaarderingen, doch een eindwaardering van alle uitspraken tegelijk.

Gaat men de verschillen naar leeftijd na op de drie hoofdaspecten, dan blijkt de ongunstige maatschappelijke waardering voor het beroep bij het ouder worden nog wat ongunstiger te worden. Was de totaalwaardering voor beroep en werk nog bij ruim de helft der vrouwen positief, ten aanzien van de maatschappelijke waardering spreekt slechts een derde der vrouwen een positief oordeel uit. Op geen enkel ander punt is de reactie zo ongunstig als juist op dit punt. Niet alleen in de ogen van anderen, maar ook in de ogen van de vrouwen van landarbeiders staat het beroep van haar man in zeer gering aanzien.

Veel gunstiger ligt dit ten aanzien van de waardering voor het werk zelf. Drie vierde deel van de vrouwen oordeelt daarover positief, hoewel dat oordeel bij het ouder worden wat ongunstiger wordt, een verschijnsel dat reeds in verscheidene studies over de landarbeiders naar voren is gekomen. Kennelijk speelt vermoeidheid en de zwaarte van dit werk, als men ouder wordt, een belangrijke rol ondanks het feit dat het werk over het algemeen, door de mechanisatie en motorisatie, veel lichter is geworden dan vroeger.

Ten aanzien van de waardering voor het loon, de werktijden en de vakantie kan worden opgemerkt, dat het op deze punten juist de jongeren zijn, die minder positief oordelen dan de ouderen. Ook op dit aspect kan men niet van een bevredigende situatie spreken, want nog altijd oordeelt meer dan een derde van de vrouwen over deze punten ongunstig, terwijl 7% noch een positief noch een negatief standpunt inneemt.

Vat men het bovenstaande samen, dan moet men concluderen dat het geringe maatschappelijke aanzien van het landarbeidersberoep zwaar weegt in de algehele beoordeling van het beroep en werk. Het werk zelf wordt vrij hoog gewaardeerd, m.n. door de jongeren. De arbeidsvoorwaarden worden over het algemeen niet zo gunstig geacht. Hier zijn het echter de ouderen, zowel mannen als vrouwen, die een minder negatief oordeel hebben, hetgeen ook reeds in andere studies is komen vast te staan. Vergelijken met vroeger is hun toestand sterk verbeterd.

d. De mening over het beroep naar gebied

Er zijn naar gebied sterk uiteenlopende meningen gegeven over de verschillende aspecten van het beroep en het werk van de landarbeider.

Een uitzonderlijk ongunstige mening over het beroep en werk treft men aan in het Oldambt (68% ongunstig) en in het Hogeland (45%). In Noordholland en op de Zeeuwse Eilanden treft men het meest positieve oordeel aan over het beroep en werk van landarbeider: 72 à 73% positief. De Zeeuwse Eilanden zijn bepaald niet maatgevend voor het gehele zuidwesten, want het percentage vrouwen dat ongunstig denkt over het beroep en werk van landarbeider is in Zuidholland met 35% en in N.W.-Brabant met 31% bepaald niet gering. Zeeuwsch-Vlaanderen neemt enigszins een tussenpositie in tussen laatstgenoemde gebieden ende Zeeuwse Eilanden door noch een bijzonder hoog percentage "gunstige mening", noch door een hoog percentage "ongunstige mening" over het beroep en werk van landarbeider.

De maatschappelijke waardering is in Groningen en Friesland veruit het laagst, in Noordholland en N.W.-Brabant het hoogst. Zij ligt trouwens in het gehele z.w. zeekeleigebied boven het gemiddelde. Zo kan men paradoxaal genoeg tot de conclusie komen dat, hoewel de maatschappelijke waardering van het beroep gemiddeld zeer laag ligt, deze toch nog het gunstigst geacht wordt in de gebieden waar de invloed van het niet-agrarische beroepsleven over het algemeen het grootst is.

Tabel 15

MENING VAN DE VROUWEN OVER HET LANDARBEIDERSBEROEP, NAAR GEBIED

roepswaardering naar mening van de land- arbeidersvrouwen	Aantal vrouwen in		Naar gebied (in proc.)								
	abs.	proc.	Oldambt	Hogeland	Fries- land	N.hol- land	Z.hol- land	Zeeuwsch Vl.	Zeeuwse Eil.	N.W.- Brabant	
maatschappelijke waar- dering	gunstig	189	34	13	19	26	49	45	40	42	47
	ongunstig	304	55	75	67	63	37	48	47	47	45
	neutraal	41	7	9	9	11	6	6	11	4	2
	onbekend	22	4	3	5	-	8	1	2	7	6
		556	100	100	100	100	100	100	100	100	100
waardering lo- n, werktij- den en vakantie	gunstig	300	54	31	42	58	61	49	53	74	62
	ongunstig	200	35	62	50	29	26	40	31	21	29
	neutraal	40	7	6	7	11	9	6	9	3	7
	onbekend	16	3	1	1	2	4	5	7	2	2
		556	100	100	100	100	100	100	100	100	100
waardering voor het werk zelf	gunstig	421	76	60	69	82	82	78	76	82	75
	ongunstig	89	16	31	18	11	14	19	13	8	16
	neutraal	17	3	3	8	3	1	-	2	2	5
	onbekend	29	5	6	5	4	3	3	9	8	4
		556	100	100	100	100	100	100	100	100	100
taal- waardering v. beroep en werk	gunstig	323	58	28	45	61	73	65	58	72	64
	ongunstig	198	36	68	45	32	24	35	29	20	31
	neutraal	24	4	4	8	6	-	-	7	5	4
	onbekend	11	2	-	2	1	3	-	6	3	1
		556	100	100	100	100	100	100	100	100	100

De waardering voor het loon, de werktijden en de vakantie van de land-
arbeider is gemiddeld bij iets meer dan de helft der vrouwen positief (54%).
Men treft ongeveer hetzelfde beeld aan in de verschillende gebieden als bij
de maatschappelijke waardering: de vrouwen in het Oldambt en het Hogeland
oordelen ook over deze aspecten ongunstig met resp. 62% en 50%. Ook in
Zuidholland treft men hierover relatief vrij veel ongunstige meningen aan.
Opvallend is dat Friesland, dat met Groningen het maatschappelijke aanzien
van het beroep laag aansloeg, op het punt van de waardering voor het loon,
werktijden en vakantie van landarbeiders, zich losmaakt van Groningen en
hierover relatief bepaald niet ongunstiger denkt dan in de andere gebieden.

Dit laatste verschijnsel treft men ook aan ten aanzien van de door de
vrouwen geuite meningen over het landarbeiderswerk. In Friesland oordelen
de vrouwen daarover voor 82% positief, met Noordholland en Zeeland - zonder
Zeeuwsch-Vlaanderen - het hoogst in den lande. Het meest ongunstig wordt ook
over het werk gedacht door de vrouwen uit het Oldambt, op vrij grote afstand
gevolgd, maar toch nog ongunstiger dan gemiddeld, door Zuidholland en het
Hogeland.

Samenvattend kan men zeggen, dat de landarbeidersvrouwen in Groningen
uiterst negatief oordelen over het beroep en het werk van landarbeiders.
Friesland staat wat de maatschappelijke waardering voor het beroep betreft,

daar niet zover van af. Voor de rest sluit Friesland zich meer bij Noordholland, de overige Zeeuwse Eilanden en N.W.-Brabant aan, in welke gebieden nog het gunstigst gedacht wordt over het beroep en het werk van de landarbeiders, zij het dan ook dat men nog niet mag spreken van een rooskleurig beeld. Zuidholland neemt op verschillende punten een tussenpositie in tussen deze uitersten.

e. De mening over het beroep naar godsdienst

Ook naar godsdienst zijn er opvallende verschillen in waardering voor het beroep en werk van de landarbeider door de landarbeidersvrouwen, zoals tabel 16 laat zien. Daarbij lette men met name op de Nederlandse hervormden, Rooms-Katholieken, Gereformeerden en de groep geen kerkgenootschap, omdat de cijfers van de overige groepen te gering zijn om iets te verklaren.

Tabel 16

MENING VAN DE VROUWEN OVER HET LANDARBEIDERSBEROEP, NAAR GODSDIENST

		Aantal vrouwen		Naar godsdienst (in procenten)					
				Ned. Herv.		Rooms-Kath.	Ge-ref.	overige Geref.	ov. gezindten
		abs.	perc.						
Maatschappelijke waardering	gunstig	189	34	37	45	29	50	14	20
	ongunstig	304	55	51	47	56	38	72	69
	neutraal	41	7	7	6	9	8	14	8
	onbekend	22	4	5	2	6	4	-	3
			556	100	100	100	100	100	100
Waardering lo- nen, werktijden en vakantie	gunstig	300	54	53	51	65	69	71	43
	ongunstig	200	36	38	36	26	19	29	47
	neutraal	40	7	6	9	6	8	-	8
	onbekend	16	3	3	4	3	4	-	2
			556	100	100	100	100	100	100
Waardering voor het werk zelf	gunstig	421	76	77	74	82	84	57	69
	ongunstig	89	16	15	16	11	8	43	21
	neutraal	17	3	2	3	3	-	-	6
	onbekend	29	5	6	7	4	8	-	4
			556	100	100	100	100	100	100
Totaal- waardering v. beroep en werk	gunstig	323	58	65	60	61	61	57	42
	ongunstig	197	36	31	34	31	23	43	51
	neutraal	24	4	1	4	7	8	-	7
	onbekend	11	2	3	2	1	8	-	-
			556	100	100	100	100	100	100

In de totaalwaardering denken zij die niet tot een kerkgenootschap behoren het minst gunstig (42% tegen 58% gemiddeld) en het meest ongunstig (51% tegen 36% gemiddeld). Zij verschillen hierin zeer sterk van Ned. hervormden, Rooms-Katholieken en Gereformeerden, die in hun eindoordeel niet zover van elkaar afstaan, al is de mening van de r.-k.-vrouwen over beroep en werk het minst positief. Het eindoordeel "verduistert" nogal wat van de verschillen, die er op de onderscheiden aspecten van het landarbeidersberoep, tussen de verschillende godsdienstige groeperingen worden aangetroffen.

Zo blijken de r.-k.-vrouwen veel gunstiger (45% positief) over het maatschappelijke aanzien van het landarbeidersberoep te denken dan b.v. de gereformeerden (29% positief) of de groep geen kerkgenootschap (20% positief). Ongunstig denken daarover 51% van de N. h., 47% van de r.-k. en 56% van de gereformeerde vrouwen en zelfs 69% van de groep "geen kerkgenootschap".

Ook ten aanzien van de lonen, werktijden en vakantie denkt 47% van de laatstgenoemde groep ongunstig. Gereformeerde vrouwen denken op dit punt met 29% het minst ongunstig. Dat geldt ook met betrekking tot het eigenlijke werk van de landarbeider, waarover alle gereformeerden inclusief de overige gereformeerden een uiterst positieve mening en een weinig ongunstig oordeel hebben. Ook op dit punt denkt de groep "geen kerkgenootschap" het minst gunstig.

Samenvattend kan men zeggen dat de Ned. herv. en de r.-k.-vrouwen nog het dichtst bij elkaar staan in hun mening over het beroep en werk, zij het dat de r.-k.-vrouwen het maatschappelijke aanzien van het landarbeidersberoep iets hoger aanslaan. De gereformeerde vrouwen verschillen daarin van hen, dat zij de maatschappelijke waardering van het beroep aanmerkelijk lager achten, maar daarentegen het werk zelf en het loon, de vakantie en de werktijden nogal wat positiever waarderen. De groep vrouwen, niet tot een bepaald kerkgenootschap behorend, denken over de hele linie aanmerkelijk minder gunstig over het beroep en het werk van landarbeider dan de andere vrouwen. Zij zijn de enigen die in de totaalwaardering vaker een ongunstig dan een gunstig oordeel hebben, hetgeen tot nu toe nog slechts alleen gold voor de vrouwen in het Oldambt.

§ 2. Een confrontatie van het oordeel van de man over zijn beroep met dat van de vrouw

a. Het oordeel van de vrouw naar het al dan niet beroepstevreden zijn van de man

Na uiteengezet te hebben hoe de vrouw over verschillende aspecten van het landarbeidersberoep denkt, is het interessant om daarnaast te stellen hoe de man ten opzichte van zijn beroep staat. Wat is de mening van de vrouw, als de man tevreden of ontevreden is over zijn beroep? Tabel 17 geeft daarover enig uitsluitsel. Van de door de vrouwen ingevulde enquêteformulieren (goed + matig ingevuld) konden 56 stuks niet verwerkt worden, omdat haar man ouder was dan 60 jaar. Aan deze mannen zijn in het landarbeidersonderzoek geen vragen meer gesteld over hun beroep.

MENING VAN DE VROUWEN OVER HET LANDARBEIDERSBEROEP, NAAR
BEROEPSTEVREDENHEID VAN DE MAN

Beroepswaardering naar de mening van de landarbeidersvrouwen		Aantal vrouwen		Mening van de vrouw, als man tevreden of ontevreden is over het beroep (in procenten)			
		abs.	proc.	tevreden	ontevreden	geen indruk over tevredenheid	onbekend 1)
Maatschappelijke waardering	gunstig	170	34	40	16	24	33
	ongunstig	274	55	47	79	64	64
	neutraal	35	7	9	2	-	-
	onbekend	21	4	4	3	12	3
		500	100	100	100	100	100
Waardering v. loon, werktijden en vakantie	gunstig	268	54	59	39	52	39
	ongunstig	182	36	31	50	39	58
	neutraal	35	7	7	8	9	-
	onbekend	15	3	3	3	-	3
		500	100	100	100	100	100
Waardering voor het werk zelf	gunstig	383	77	82	66	61	70
	ongunstig	80	16	12	27	27	18
	neutraal	11	2	2	2	-	6
	onbekend	26	5	4	5	12	6
		500	100	100	100	100	100
Totaalwaardering voor beroep en werk	gunstig	288	58	66	34	43	45
	ongunstig	179	36	28	62	36	46
	neutraal	23	4	4	3	15	6
	onbekend	10	2	2	1	6	3
		500	100	100	100	100	100

1) In een aantal gevallen was over beroepstevredenheid in het geheel niets ingevuld.

Men kan telkens weer een samenhang aantreffen tussen de mening van de man en de vrouw over het beroep. Als men op de maatschappelijke waardering voor het beroep let, die gemiddeld slechts door een derde der vrouwen gunstig genoemd werd, dan ziet men dit percentage tot 40 stijgen, als de man als beroepstevreden kan worden aangemerkt, maar tot 16 dalen (minder dan de helft van het gemiddelde) als de man over zijn beroep ontevreden was. Let men op de vrouwen, die de maatschappelijke waardering voor het beroep en werk van landarbeider ongunstig noemen, dan is er een groot verschil tussen vrouwen wier mannen over het beroep tevreden waren - 47% van deze vrouwen achtte de maatschappelijke waardering ongunstig, beneden het gemiddelde dus - en vrouwen wier mannen over het beroep ontevreden waren.

Van laatstgenoemde vrouwen achtte 80% het maatschappelijke aanzien ongunstig.

Iets soortgelijks treft men aan ten aanzien van de waardering voor vakantie, lonen en werktijden. Van de vrouwen van over het landarbeidersberoep tevreden mannen, denkt bijna 60% hierover positief. Van de vrouwen van ontevreden mannen denkt minder dan 40% positief, hetgeen nogal uiteenlopend is, zij het minder dan ten aanzien van de maatschappelijke waardering, waar de verschillen tussen de meningen van vrouwen van tevreden en ontevreden mannen sterker uiteen lagen. Ongunstig over lonen, werktijden en vakantie is de mening van 31% van de vrouwen wier man tevreden is en van 50% van de vrouwen wier man ontevreden is over zijn beroep, tegen een gemiddelde van 36% ongunstig.

Ten aanzien van de positieve waardering voor het werk ziet men, dat gemiddeld 77% van de vrouwen een gunstig oordeel heeft: is de man tevreden dan heeft 82% van de vrouwen hierover een gunstig oordeel, is de man ontevreden dan heeft 66% van de vrouwen een gunstig oordeel. Hetzelfde verband tussen de mening van man en vrouw ziet men bij de classificatie ongunstige mening over het werk. Gemiddeld denkt 16% der vrouwen over het werk negatief. Dit percentage is 12 bij vrouwen wier man tevreden is over zijn beroep en 27 bij vrouwen wier man ontevreden over zijn beroep is.

Ook in de eindwaardering komen deze verschillen in mening tussen vrouwen wier man tevreden en vrouwen wier man ontevreden is over zijn beroep duidelijk uit. Is de man tevreden, dan denken de vrouwen 8% gunstiger dan gemiddeld. Is de man ontevreden, dan ziet men het omgekeerde: de vrouwen denken dan 26% ongunstiger dan gemiddeld. Bij alle aspecten is het opvallend, dat als van de man niet kon worden vastgesteld of hij tevreden dan wel ontevreden over zijn beroep was, de mening van de vrouw een tussenpositie innam tussen die van de vrouwen wier man tevreden of ontevreden was; overigens met de neiging om toch wat ongunstiger uit te vallen dan de gemiddelde mening van de vrouw, met name ten aanzien van de maatschappelijke waardering en de waardering over het werk. Dit zou kunnen inhouden, dat "geen indruk over de beroepstevredenheid" dichter komt bij de "beroepsontevredenheid" dan bij "beroepstevredenheid".

Ten einde ook nog te laten uitkomen in hoeverre man en vrouw in hun mening over het beroep en werk niet overeenstemmen - de man staat nl. aanmerkelijk positiever tegenover zijn beroep dan de vrouw - is ten aanzien van de totaalwaardering voor het beroep en werk de mening van de vrouw constant gehouden, zodat duidelijk tot uiting komt in hoeverre de mening van de man over zijn beroep afwijkt van de waardering die de vrouw heeft over het beroep en werk.

Tabel 18

BEROEPSWAARDERING DOOR DE VROUWEN EN BEROEPSTEVREDENHEID VAN DE MAN

Mening van de vrouw over beroep en werk	Aantal vrouwen	Naar beroepstevredenheid van de man (in procenten)				
		tevreden	ontevreden	geen indruk	onbekend	
Totaal waarder- ing voor beroep en werk	gunstig	288	80	10	5	5
	ongunstig	179	54	31	7	8
	neutraal	23 1)	56	13	22	9
	onbekend	10 1)	60	10	20	10
Totaal aantal vrouwen		500	69	18	7	6

1) Zeer geringe aantallen.

Men ziet dat de man zeer wel over zijn beroep tevreden kan zijn, als de vrouw ongunstig over het beroep en werk van de landarbeider denkt: in regel twee blijkt, dat de mannen van de vrouwen, die een ongunstige totaalwaardering voor beroep en werk hebben, voor 54% tevreden zijn over hun beroep. Anderzijds is er tevens duidelijk verband tussen de mening van mannen en vrouwen. In regel één ziet men immers, dat van alle 100 vrouwen die positief over beroep en werk denken, 80% van de mannen beroepstevreden is. Zijn de vrouwen in haar mening neutraal, dan ziet men dat het percentage mannen, waarover geen indruk gekregen kon worden met betrekking tot hun al dan niet beroepstevreden zijn, relatief ook hoog is.

Samengevat levert de vergelijking tussen de mening van de vrouw over het beroep en werk van de landarbeider en het al dan niet beroepstevreden zijn van de man op, dat de man veel positiever over het beroep denkt dan de vrouw (mannen 69% tevreden tegenover vrouwen 58% gunstig, resp. mannen 18% ontevreden tegenover vrouwen 36% ongunstig denkend over beroep en werk). Overigens is er een verband tussen de mening van man en vrouw in die zin, dat als de vrouw gunstig denkt over het beroep en werk, de man meer dan gemiddeld tevreden is. Denkt de vrouw ongunstig over het beroep, dan is het percentage mannen, dat ontevreden is, eveneens groter dan gemiddeld. De meningen van de man en de vrouw gaan in dezelfde richting, ook al is er niveauverschil.

b. Het oordeel van de vrouw, naar het aantal nadelen dat de man opsomt over het landarbeidersberoep

Dat het oordeel van man en vrouw elkaar wederzijds beïnvloedt, blijkt ook uit de confrontatie tussen het aantal door de man opgesomde nadelen van het landarbeidersberoep en de mening van de vrouw over het beroep en werk. Tabel 19 geeft hierover uitsluitel. In afwijking van de andere in dit hoofdstuk gebruikte tabellen is slechts gewerkt met de positieve en negatieve beoordeling door de vrouw: de categorieën "neutraal" en "onbekend" zijn weggelaten, omdat de presentatie van de gegevens anders te onoverzichtelijk zou worden. Het algemene beeld wordt door deze weglatingen niet beïnvloed.

BEROEPSWAARDERING DOOR DE VROUW EN AANTAL DOOR DE MAN GENOEMDE NADELEN

Frequentie der nadelen genoemd door mannen x)	Percentage vrouwen met							
	maatschapp. waardering		waard.loon, werkt. en vak.		waard. vh. werk zelf		tot. waard. beroep en werk	
	gunstig	ongunstig	gunstig	ongunstig	gunstig	ongunstig	gunstig	ongunstig
Geen nadelen	58	33	72	19	88	9	81	17
1 nadeel	40	48	64	28	85	12	72	24
2 nadelen	32	56	52	42	76	16	55	39
3 nadelen	22	64	47	44	80	16	45	45
4 nadelen	27	66	33	51	63	27	36	54
5 en meer nadelen	-	100	38	62	62	23	46	54
Onbekend	60	40	60	20	80	20	80	20
Totaal	36	53	56	35	79	15	62	33

x) Exclusief losse arbeiders. Vandaar in totaalregel enige van tabel 17 afwijkende percentages.

Heel duidelijk ziet men dat de mening van man en vrouw niet los staan van elkaar. Als de mannen geen nadelen opsommen over het beroep van landarbeider, denkt 81% der vrouwen gunstig over het beroep en werk. Dit percentage daalt gestaag, naarmate de mannen één, twee of meer nadelen noemen en is nog slechts 36% bij vier nadelen. Let men op de kolom "ongunstig" in de totaalwaardering, dan ziet men juist het omgekeerde: noemen de mannen geen nadelen, dan denkt slechts 17% van de vrouwen ongunstig over beroep en werk, tegen 54% bij vier nadelen of meer.

Dit geldt ook voor de afzonderlijke aspecten van het beroep. Noemen de mannen geen nadeel, dan oordeelt bijna 60% der vrouwen positief over het maatschappelijk aanzien (gemiddeld 36% positief). Noemen de mannen daarentegen vier of meer nadelen, dan oordeelt nog slechts maximaal 27% der vrouwen positief over de maatschappelijke waardering van het beroep. Eenzelfde beeld is er met betrekking tot de waardering voor lonen, werktijden en vakantie: de mening van de vrouw is sterk ongunstig bij veel nadelen en weinig ongunstig, als de man geen nadelen aan het landarbeidersberoep verbonden acht.

De waardering voor het landarbeiderswerk wordt nog het minst beïnvloed door het aantal nadelen; deze blijft vrij hoog, ook als de man vier of meer nadelen heeft genoemd. Reeds meerdere malen kon worden vastgesteld, dat zowel de mannen 1) als de vrouwen het werk van de landarbeider vrij hoog waarderen; daar richten de bezwaren zich slechts zelden tegen. Vandaar ook dat het noemen van meerdere nadelen van het landarbeidersberoep, het oordeel van de vrouwen over het landarbeiderswerk zo weinig beïnvloedt.

1) Zie "De landarbeiders in de zeekelegebieden: aspecten van het landarbeidersberoep" door D.B. Baris en drs. W.F.H. Smeenk.

Het lijkt voor de hand te liggen om uit de in § 1 en § 2 van dit hoofdstuk vermelde gegevens te concluderen, dat er meer sprake is van beïnvloeding van de man door de vrouw dan omgekeerd, hoewel hier vanzelfsprekend van een tweerichtingsverkeer sprake is. Het oordeel van de vrouw over het beroep en werk is namelijk aanmerkelijk negatiever dan dat van de man, gemeten naar de vrij hoge beroepstevredenheid van laatstgenoemde. Hierdoor komt de vrij positieve mening van de man onder druk te staan en het kan dan over het algemeen niet uitblijven, dat de man ook kritischer gaat staan tegenover zijn beroep en sociale positie, met name omdat het oordeel van de vrouwen over de maatschappelijke waardering van het beroep zo uitgesproken ongunstig is.

Als men van de omgekeerde stelling zou willen uitgaan, nl. dat de mening van de man heel sterk de mening van de vrouw over het beroep en werk beïnvloedt, dan kan men erop wijzen dat, naarmate de man positiever staat tegenover zijn beroep en werk en minder nadelen ziet, ook de vrouw er gunstiger over oordeelt. Dit is ongetwijfeld juist, maar dan is daarmee niet verklaard, hoe het dan komt dat de vrouwen toch in het algemeen zoveel ongunstiger denken dan haar mannen. Onze voorlopige conclusie is derhalve, dat over het algemeen de mening van de man over zijn beroep en werk onder sterke druk staat van de vrij negatieve houding van de vrouw. Voor zover er ook sprake is van beïnvloeding van de vrouw door de man, gaat er van de positieve mening van de man over zijn beroep een matigende werking uit op de mening van de vrouw in die zin, dat zij daardoor ook minder negatief denkt m.n. met betrekking tot het maatschappelijk aanzien van het beroep en met betrekking tot lonen, werktijden en vakantie. Ten aanzien van het werk van de landarbeider gaan bovengenoemde zaken veel minder op: ook de vrouwen denken daarover in overgrote meerderheid positief.

Daar uit het voorgaande gebleken is, dat het oordeel van de vrouw bepaald van gewicht moet worden geacht voor de houding en mening van de man over zijn beroep en werk, is in de volgende paragraaf weergegeven hoe de vrouw op alle afzonderlijke uitspraken over het beroep van landarbeider, die in de schriftelijke enquête aan de orde gesteld zijn, heeft gereageerd. Hoewel dit voor enkele hoofdaspecten - maatschappelijke waardering, primaire arbeidsvoorwaarden en het werk zelf - reeds is gedaan, biedt een gedetailleerdere weergave aan het slot van dit hoofdstuk een duidelijk inzicht in de knelpunten met betrekking tot het beroep en werk, gezien door de bril van de vrouwen van de landarbeiders.

§ 3. De mening van de landarbeidersvrouwen per uitspraak over het beroep, naar haar wens dat haar man al dan niet een ander beroep kiest.

In tabel 20 zijn de percentages "geen mening" en "niet ingevuld" niet opgenomen, omdat de tabel daardoor nog moeilijker leesbaar zou worden. Niettemin moeten over de categorie "geen mening" toch enige opmerkingen worden gemaakt. Er kwam nl. een aantal uitspraken in de vragenlijst voor, waar een aanmerkelijk groter aantal vrouwen dan gemiddeld heeft ingevuld, dat zij er geen mening over hadden. Was het gemiddelde percentage "geen mening" ruim 12% voor alle uitspraken, voor de uitspraak dat "het nogal eens werkloos zijn een bezwaar is" was dit percentage 28. Waar veruit het merendeel van de mannen van de geënquêteerde vrouwen in vaste dienst was,

was deze uitspraak veelal niet relevant voor de vrouwen. Anders ligt dit voor de uitspraken "dat het landarbeidersberoep kansen biedt om vooruit te komen" (21% geen mening), "ik zou als man liever een ander beroep gekozen hebben" (19% geen mening), "het landarbeidersberoep staat lager dan andere arbeidersberoepen" (18% geen mening), "de naam landarbeider klinkt niet zo mooi" (16% geen mening), uitspraken die allemaal direct of indirect betrekking hebben op het maatschappelijke aanzien van het beroep. Het is niet onmogelijk, dat onder deze vrouwen een niet onbelangrijk aantal in feite een negatief oordeel uitgesproken heeft, als ze daardoor voor haarzelf niet in een loyaliteitsconflict zouden zijn gekomen ten opzichte van haar echtgenoten. Wellicht hebben juist deze uitspraken grote weerstanden opgeroepen, waardoor men zijn toevlucht heeft genomen tot de uitwijkmogelijkheid "geen mening". Dat 55% van de vrouwen zich ongunstig uitliet over het maatschappelijke aanzien van het landarbeidersberoep, behoeft derhalve o.i. nog niet te betekenen, dat dit percentage in werkelijkheid niet nog wat hoger zou kunnen liggen. Voor wat de overige uitspraken betreft, is er geen reden om verder in te gaan op de categorie "geen mening", omdat de percentages "geen mening" 10% of minder waren.

In tabel 20 is voor elke uitspraak nagegaan hoeveel procent van de vrouwen positief en hoeveel procent negatief was.

Zonder een uitzondering zijn de vrouwen, die geen beroepsverandering voor haar man wensen, positiever op alle uitspraken dan de vrouwen, die wel willen dat haar man van beroep verandert. Ook voor wat betreft het uitgesproken negatief zijn geldt dit: veranderingsgezinde vrouwen zijn op al deze punten negatiever dan niet-veranderingsgezinde vrouwen.

De zeer positief beantwoorde uitspraken zijn, dat het werken buiten in de natuur mooi is: 90% van de vrouwen is het daarmee eens; verder dat "het landarbeidersberoep een mooi beroep is met afwisselend werk": bijna 70% van de vrouwen is het daarmee eens, ook al ziet men hier al duidelijk dat er verschil optreedt tussen de mening van veranderingsgezinde en niet-veranderingsgezinde vrouwen. De uitspraak, dat men als landarbeider vaak zo laat thuis is, werd gemiddeld door 66% van de vrouwen niet onderschreven en bereikt daarmee een derde plaats voor wat het uitspreken van een positieve mening betreft. Interessant is ook, dat niet alleen de landarbeiders zelf maar ook hun vrouwen van mening zijn, dat de verhouding tot de baas goed is en niet beter kan zijn (65%). Het bereikt hiermee gemiddeld een vierde plaats. Niet-veranderingsgezinde vrouwen spreken op dit punt voor 75% een positief oordeel uit, veranderingsgezinde vrouwen beantwoorden deze uitspraak nog voor net iets meer dan de helft (53%) positief. Andere uitspraken, die gemiddeld nog door meer dan 60% van de landarbeidersvrouwen positief werden beantwoord, waren dat het aantal vakantiedagen redelijk was, dat het werk niet te vuil en te zwaar was en dat man of zoon niet te vaak vermoeid thuis kwam. Ook dat men niet te vroeg behoefde te beginnen werd door 62% van de vrouwen onderschreven.

Neemt men de gemiddelde minst positief beantwoorde uitspraken in beschouwing, dan is dat in de eerste plaats de uitspraak, dat het landarbeidersberoep kansen zou bieden om vooruit te komen: slechts 15% van de vrouwen is het daarmee eens. Veranderingsgezinde en niet-veranderingsgezinde vrouwen ontlopen elkaar op dit punt maar weinig. Kijkt men evenwel naar het uitgesproken negatief beantwoorden van deze uitspraak, dan zijn de verschillen groter: niet-veranderingszinde: 56% negatief, veranderings-

Tabel 20

VROUWEN MET POSITIEVE 1) EN NEGATIEVE 1) MENING OVER BEROEPSASPECTEN

Uitspraken over het beroep en werk van landarbeider	Vrouwen met positieve en negatieve mening (in procenten)					
	alle vrouwen		beroepsverand.gez. vrouwen		niet-beroepsverand.gez. vrouwen	
	mening pos.	mening neg.	mening pos.	mening neg.	mening pos.	mening neg.
<u>Maatschappelijke waardering</u>						
Verhouding met de baas kon wel beter zijn	65	19	53	25	75	13
Het l.a.beroep biedt kansen om vooruit te komen	15	64	12	72	18	56
Het werk wordt goed beloond	43	39	32	62	53	37
L.a.beroep staat lager dan andere arbeidersberoepen	24	58	16	72	31	45
Het nogal eens werkloos zijn is een bezwaar	32	28	29	35	38	21
Ik zou als man liever een ander beroep gekozen hebben	33	47	15	65	50	29
De naam l.a. klinkt niet zo mooi	35	48	28	56	43	41
Veel vrouwen vinden het l.a. beroep weinig in tel in de maatschappij	31	57	22	66	38	49
<u>Loon, vakantie, werktijden</u>						
Je moet teveel werkuren maken	57	33	47	44	66	24
Het werk wordt goed beloond	43	39	32	62	53	37
Je moet te vroeg beginnen	62	31	53	39	69	23
Je bent als l.a. vaak zo laat thuis	66	27	54	35	76	18
Opzaterd. en zond. werken is een bezwaar	19	67	14	77	23	57
Het aantal vakantiedagen is redelijk	65	20	55	29	73	11
Je kunt niet vakantie opnemen in de periode die je wilt	25	62	25	64	27	59
<u>Het werk zelf</u>						
Mijn man/zoon komt vaak te vermoeid thuis	64	27	54	37	73	17
Het werk is te zwaar	62	25	56	31	67	19
Dat het zulk vuil werk is, is een bezwaar	64	27	52	37	75	19
Het buiten in de natuur werken is mooi	90	4	85	5	94	3
Het is een mooi beroep met afwisselend werk	69	14	60	20	80	7

1) Als "positief" geldt a. het oneens zijn met een negatieve uitspraak over het beroep;
 b. het eens zijn met een positieve uitspraak over het beroep
 Voor de bepaling van een negatieve mening geldt het omgekeerde.

gezinde vrouwen voor 72% uitgesproken negatief. In de tweede plaats wordt door zeer veel vrouwen onderschreven, dat het werken op zaterdag en zondag een bezwaar 1) is: gemiddeld is maar 19% van de vrouwen het oneens met deze uitspraak. De verschillen tussen veranderingsgezinde en niet-veranderingsgezinde vrouwen zijn hier niet bijzonder groot. Dat het landarbeidersberoep lager staat dan andere arbeidersberoepen wordt door gemiddeld 24% van de vrouwen ontkend: 58% is het er wel mee eens, d.w.z. 45% van de niet-veranderingsgezinde vrouwen en 72% van de veranderingsgezinden. Verder zijn er nog een aantal uitspraken, die door minder dan 40% van de vrouwen in positieve zin wordt beantwoord. Zo is slechts 31% van de vrouwen het er niet mee eens, dat het landarbeidersberoep niet in tel zou zijn in de maatschappij, 32% kan het werkloos-zijn als landarbeider niet als een bezwaar omschrijven, 33% is het oneens met de uitspraak "ik zou als man liever een ander beroep gekozen hebben", terwijl ook nog 35% van de vrouwen het niet eens is met de uitspraak dat de naam landarbeider niet zo goed zou klinken. Vooral de uitspraak "ik zou als man liever een ander beroep gekozen hebben" differentieert sterk tussen veranderingsgezinde vrouwen, die dit voor 65% onderschrijven en niet-veranderingsgezinden die het slechts voor 29% onderschrijven. Men kan dit ook nog anders zeggen: van de veranderingsgezinde vrouwen zegt slechts 15% dat ze het met deze uitspraak niet eens zijn tegen 50% van de niet-veranderingsgezinde vrouwen.

Samengevat blijkt, dat gemiddeld negen van de negentien uitspraken door meer dan 60% van de vrouwen positief wordt beantwoord. Voor de niet-veranderingsgezinde vrouwen is dit aantal tien, voor de veranderingsgezinden is dit aantal slechts twee. Zelfs onder de landarbeidersvrouwen, die niet wensen dat haar man een ander beroep kiest, is het beeld dat men zich over het landarbeidersberoep en -werk gevormd heeft, niet bijster rooskleurig. De gedachte dat degenen die nu en in de komende jaren in de landbouw zullen blijven werken, ook degenen zijn die zich aan de landbouw werkelijk verknocht voelen, lijkt niet volledig houdbaar te zijn, gesteld althans dat men hiervoor op de mening van de vrouw mag afgaan. Dat de mening van vrouw en man op deze punten met elkaar samenhangen, ook al zijn er verschillen, is reeds meermalen in dit hoofdstuk gebleken.

1) Dit geldt waarschijnlijk ook voor tal van andere beroepen en is dus niet specifiek voor het landarbeidersberoep.

HOOFDSTUK V

BEROEPSVERANDERINGSGEZINDHEID EN BEROEPSAMBITIES VOOR MAN EN KINDEREN

§ 1. Welke vrouwen willen dat haar man van beroep verandert?

a. Naar leeftijd, onderwijs, godsdienst en gebied

- naar leeftijd

Het behoeft geen verbazing te wekken dat veel landarbeidersvrouwen, gezien haar nogal kritische instelling tegenover het beroep en werk van landarbeider, willen dat haar man het landarbeidersberoep vaarwel gaat zeggen. Tabel 21 laat zien dat slechts weinig minder dan de helft (47%) van de geënquêteerde vrouwen zou willen, dat haar man van beroep verandert. Van de mannen zelf wenst 26% van beroep te veranderen.

Tabel 21

VERANDERINGSGEZINDHEID VAN DE VROUWEN NAAR LEEFTIJD

Veranderingsgezindheid van de landarbeidersvrouwen	Perc. vrouwen van					leeftijd onbekend 1)
	alle leeftijden	< 30 j.	30-44 j.	45-59 j.	≥ 60 j.	
Wil veranderen	47	51	51	43	40	6
Wil niet veranderen	52	47	49	56	56	2
Onbekend	1	2	-	1	4	1
Aantal vrouwen	556	83	195	219	50	9

1) In absolute cijfers.

Naar leeftijd is er minder verschil dan men zou verwachten: zelfs van de vrouwen ouder dan 45 jaar wenst nog ruim 40% dat haar man van beroep verandert. Hier zal als verklaring o.a. gedacht moeten worden aan de nog altijd vrij zware lichamelijke eisen, welke het werken in de landbouw voor de oudere landarbeiders met zich meebrengt, op grond waarvan de vrouw zou wensen, dat haar man een ander beroep koos. Het ligt nl. minder voor de hand om te veronderstellen, dat het maken van promotie op oudere leeftijd nog een belangrijke rol speelt bij deze wensen tot beroepsverandering. Met name geldt dit voor de vrouwen, die reeds 60 jaar of ouder zijn en waarvan men mag aannemen, dat haar man binnen een paar jaar met pensioen zal gaan.

Dat over de hele linie zoveel vrouwen - meer dan de helft van hen die 44 jaar of jonger zijn - wensen dat haar man een ander beroep kiest dan dat van landarbeider, kan weinig anders betekenen dan dat het beroep zelf in eigen kring zeer laag staat aangeschreven. Daardoor zal er ook in de nabije toekomst een grote druk blijven bestaan om af te vloeien uit de land-

bouw. Alle maatregelen, die men wil treffen om een goede landarbeidersstand te behouden, zullen derhalve ook een beïnvloeden van de landarbeidersvrouwen moeten inhouden, wil er enige kans op succes zijn. Verder lijkt het waarschijnlijk, dat het leeftijds patroon van de afvloeiing ongeveer zo zal blijven als het de laatste jaren is geweest: afvloeiing in alle jaarklassen, hetgeen als positief punt betekent, dat de veroudering van de landarbeiders als groep niet meer (sterk) zal toenemen, omdat het aantal jeugdige toetredingen relatief niet klein is.

- naar onderwijs

Er is enig verband tussen de mate van gevolgd onderwijs en de mate waarin de vrouwen wensen dat haar man van beroep verandert, maar de verschillen zijn, hoewel alle wijzend in dezelfde richting, toch niet bijzonder groot. Het lijkt erop, dat de veranderingsgezindheid onder de vrouwen iets groter is, naarmate men langer op de lagere school is geweest en naarmate er nog enig vervolgonderwijs is gevolgd.

Tabel 22

VERANDERINGSGEZINDHEID VAN DE VROUWEN, NAAR ONDERWIJS

Veranderingsgezindheid van de landarbeidersvrouwen	Perc. vrouwen met				
	onderwijs	6 kl. l.o. of minder	7 klassen lager ond.	l.o.+huish. cursussen	l.o.+voortgez. dag-ond.
Wil beroepsverandering	47	43	46	52	54
Geen beroepsverandering	52	55	52	48	46
Onbekend	1	2	2	-	-
Aantal vrouwen	556	238	169	92	67

- naar godsdienst

Naar godsdienst zijn er slechts zeer geringe verschillen met betrekking tot het al dan niet wensen dat de man van beroep verandert. Zo wensen Ned. hervormde vrouwen voor 46% dat haar man een ander beroep kiest, r.-k. vrouwen voor 45%, geref. vrouwen voor 50% en de vrouwen, die niet bij een kerkgenootschap waren aangesloten, eveneens voor 50%. In hoofdstuk IV, tabel 16, werd eveneens geconstateerd dat er naar godsdienst niet zulke grote verschillen tussen de landarbeidersvrouwen bestonden met betrekking tot het eindoordeel over het beroep en werk van de landarbeider. Slechts de vrouwen niet bij een kerkgenootschap behorend weken met een percentage van 51 "ongunstig" in haar totaalwaardering nogal wat af van het gemiddelde percentage (36), dat een "ongunstig eindoordeel" had over beroep en werk van de landarbeider. Dat van de vrouwen niet aangesloten bij een kerkgenootschap thans slechts 50% wenst dat haar man van beroep verandert, houdt in feite in, dat dit een laag percentage is in verhouding tot de vrouwen die of Ned. herv. of r.-k. of geref. zijn en die veel minder frequent een ongunstig eindoordeel over beroep en werk hadden, nl. respectievelijk 31, 34 en 31.

- naar gebied

Naar gebied zijn er grote verschillen in veranderingsgezindheid, zoals tabel 23 laat zien.

Tabel 23

VERANDERINGSGEZINDHEID VAN DE VROUWEN, NAAR GEBIED

Veranderingsgezindheid van de landarbeidersvrouwen	Perc. vrouwen in								
	alle gebieden	Old-ambt	Hogeland	Friesland	N.holland	Z.holland	Zeeuwsch-Vlaand.	Zeeuwse Eil.	N.W. Brabant
Wil beroepsverand.	47	60	54	59	33	46	40	38	3
Geen ber.verandering	52	40	45	39	66	51	60	61	6
Onbekend	1	-	1	2	1	3	-	1	
Aantal vrouwen	556	68	76	93	70	65	55	74	5

In Groningen en Friesland waar de vrouwen ook de meest ongunstige toetaal waardering hadden voor het beroep en het werk van landarbeider, wensden de vrouwen het meest frequent, dat haar man van beroep verandert, nl. voor 60% en 54% in de beide Groningse gebieden en voor 59% in Friesland, bij een gemiddelde van 47%. Dit is te opmerkelijker, daar in deze gebieden de niet-agrarische werkgelegenheid over het algemeen geringer is dan elders, zoals b.v. in Noordholland, Zeeland en N.W.-Brabant, waar het percentage vrouwen, dat voor haar man beroepsverandering wenst, aanmerkelijk lager ligt dan gemiddeld. Men zou hieruit wellicht mogen afleiden, dat het afvloeiingsproces in laatstgenoemde gebieden reeds het verst is voortgeschreden in die zin, dat in deze gebieden zij die niet tevreden waren over het beroep en werk van landarbeider voor het grootste deel de landbouw reeds vaarwel hebben gezegd. Voor de noordelijke provincies zou dat dan minder het geval zijn, zodat daar in de nabije toekomst relatief nog veel landarbeiders het landarbeidersberoep zullen verlaten. Het zeer lage percentage veranderingsgezindheid in Noordholland zal ten dele ook verklaard moeten worden uit de afkomst van de daar wonende landarbeiders. Van hen is een relatief groter deel van boerenafkomst dan elders: deze landarbeiders zijn vaak meer tevreden over hun beroep dan zij die van landarbeidersafkomst of van niet-agrarische afkomst zijn.

b. Naar de mening over het beroep van haar man

In tabel 24 is de veranderingsgezindheid van de landarbeidersvrouwen gerelateerd aan haar mening over het landarbeidersberoep. Duidelijk blijkt, dat de wens tot beroepsverandering voor haar man sterk beïnvloed wordt door een al of niet gunstige mening over het beroep. Het sterkst is dat te zien bij de maatschappelijke waardering. Van alle vrouwen, die willen dat haar man van beroep verandert, denkt slechts 17% gunstig en 74% ongunstig over de maatschappelijke waardering van het landarbeidersberoep, tegen 50% gunstig en 36% ongunstig bij de vrouwen, die geen beroepsverandering wensden. De mening van laatstgenoemde vrouwen is op zijn minst dubbel zo positief

als die van de beroepsveranderingsgezinde vrouwen.

Tabel 24

MENING VAN DE VROUWEN OVER HET LANDARBEIDERSBEROEP, NAAR BEROEPS-
VERANDERINGSGEZINDHEID VAN DE VROUW

Beroepswaardering naar de mening van de vrouwen	Aantal vrouwen		Perc. vrouwen dat.....wenst			
	abs.	perc.	beroeps- verande- ring	geen be- roepsver- andering	onbekend 1)	
Maatschappelijke waardering	gunstig	189	34	17	50	1
	ongunstig	304	55	74	36	6
	neutraal	41	7	6	9	1
	onbekend	22	4	3	5	-
		556	100	100	100	8
Waardering lonen, va- kantie en werktijden	gunstig	300	54	42	65	4
	ongunstig	200	36	49	23	4
	neutraal	40	7	7	8	-
	onbekend	16	3	2	4	-
		556	100	100	100	8
Waardering voor het werk zelf	gunstig	421	76	64	86	5
	ongunstig	89	16	25	8	1
	neutraal	17	3	4	3	-
	onbekend	29	5	7	3	2
		556	100	100	100	8
Totaalwaardering be- roep en werk	gunstig	323	58	41	74	5
	ongunstig	198	36	52	21	3
	neutraal	24	4	5	3	-
	onbekend	11	2	2	2	-
		556	100	100	100	8

1) Wegens te geringe aantallen in absolute cijfers.

Hetzelfde geldt ook met betrekking tot de waardering voor lonen, werktijden en vakantie: veranderingsgezinde vrouwen denken daar voor 42% positief en voor 49% negatief over; bij de niet-veranderingsgezinde vrouwen zijn de overeenkomstige percentages 65 positief en 23 negatief. Ook hier weer een veel gunstiger mening bij de niet-veranderingsgezinde vrouwen.

Zelfs met betrekking tot de waardering voor het werk zelf, welke over de gehele linie vrij hoog is, is er nog een duidelijk waarderingsverschil tussen de wel- en de niet-veranderingsgezinde vrouwen. Het spreekt vanzelf, dat deze verschillen ook in de totaalwaardering van het beroep en werk terug te vinden zijn. De vrouwen die beroepsverandering wensen, denken voor meer dan de helft ongunstig over het beroep en werk van haar man. Het overeenkomstige percentage bij de vrouwen, die geen beroepsverandering wensen, is slechts 21, d.w.z. meer dan tweemaal zo klein. Het-

zelfde beeld, zij het aanmerkelijk zwakker, ziet men met betrekking tot de gunstige waardering: van de vrouwen die beroepsverandering voor haar man wensen, denkt 41% positief over het beroep en werk van landarbeider. Van de vrouwen die geen verandering van beroep wensen, denkt 74 $\frac{1}{2}$ % gunstig over het landarbeidersberoep, hetgeen aanmerkelijk positiever is.

Samengevat komt het erop neer, dat de mening over het beroep en werk van landarbeider van grote invloed is op de wensen tot beroepsverandering voor de man. Het geringe maatschappelijke aanzien van het beroep weegt daarbij het zwaarst, daarna de mening over lonen, werktijden en vakantie en tenslotte de mening over het werk zelf.

De veranderingsgezindheid is bij de jongere landarbeidersvrouwen hoger dan bij de ouderen, maar ook bij hen zijn er nog zeer velen, die een beroepsverandering wensen. Naar onderwijs is er weinig verschil: vrouwen met meer onderwijs zijn een klein beetje meer veranderingsgezind. Naar godsdienst gezien zijn de vrouwen, niet behorend bij een kerkgenootschap, het meest veranderingsgezind. Naar gebied zijn er zeer grote verschillen. Met name de landarbeidersvrouwen in het noorden van het land wensen relatief zeer vaak beroepsverandering voor haar man.

c. Redenen waarom de vrouwen beroepsverandering wensen

In de enquête zijn ook een aantal redenen voor beroepsverandering voorgedeed, hetgeen zijn beperkingen heeft in een vraagstuk als het onderhavige, omdat het afvloeiingsproces, naar uit verschillende studies is gebleken, nogal gecompliceerd is. Daarom lijkt het juist om bij de interpretatie van de verkregen gegevens enige reserve in acht te nemen met betrekking tot de volledigheid van de redenen tot beroepsverandering.

In tabel 25 zijn de redenen voor beroepsverandering naar gebruiksfrequentie weergegeven. Het gaat hierbij weer uitsluitend om de landarbeidersvrouwen, die het enquêteformulier goed of matig hebben ingevuld en die beroepsverandering voor haar man wensten: 261 vrouwen.

Tabel 25

REDENEN VAN DE VROUWEN VOOR BEROEPSVERANDERING, NAAR LEEFTIJD

Redenen voor beroepsverandering	Perc. veranderingsgezinde vrouwen van					leeft. onbe- kend
	alle leeft.	<30 j.	30-44 j.	45-59 j.	≥60 j.	
1. Betere kansen om vooruit te komen	65	71	69	59	65	3
2. Verdiensten liggen hoger	57	57	50	64	65	3
3. Het werk is niet zo zwaar	43	14	41	52	60	3
4. Het is beter voor de toekomst van de kinderen	40	45	38	44	30	1
5. In het andere beroep ben je meer waard	32	31	32	33	35	1
6. Je hoeft niet zo lang te werken	30	24	26	34	40	1
7. Meer kansen op een betere woning	21	21	19	24	15	1
8. Minder kans om werkloos te worden	20	7	19	26	20	1
9. Je hebt minder met je baas te maken	16	14	12	22	20	
Aantal veranderingsgezinde vrouwen	261	42	99	94	20	6
Totaalaantal genoemde redenen	844	120	305	336	70	14

1) In absolute aantallen

Gemiddeld heeft elke landarbeidersvrouw ruim drie redenen tot beroepsverandering aangegeven. Bijna twee derde van alle vrouwen heeft als reden opgegeven, dat men buiten het landarbeidersberoep betere kansen heeft om vooruit te komen. Jongere vrouwen noemen deze reden wat vaker dan de ouderen, maar ook boven de 45 jaar speelt deze reden nog bij ongeveer 60% van de vrouwen een rol. Geheel afgezien van de vraag of de mobiliteitskansen in andere beroepen inderdaad veel groter zijn, meent men in elk geval dat dit wel het geval is en dit is dus geen gunstige "trek" uit "het beeld"¹⁾, dat men zich over het landarbeidersberoep heeft gevormd: het beroep biedt geen of weinig promotiekansen. Op dit punt wijkt de werkelijkheid weinig af van het beeld, dat men zich gevormd heeft.

Op de tweede plaats staat als reden tot beroepsverandering, dat elders de verdiensten hoger liggen. Ouderen noemen deze reden vaker dan jongeren. Ook op dit punt kan men over het algemeen spreken van een werkelijkheidsgetrouwe opvatting, omdat de verdiensten in vergelijkbare niet-agrarische arbeidersberoepen per uur veelal hoger zijn.

Op de derde plaats gemiddeld wordt als argument voor beroepsverandering genoemd, dat het werk in een ander beroep niet zo zwaar is. Bij de jongeren speelt dit argument een vrij geringe rol (staat op de 7de plaats samen met het argument dat men in een ander beroep minder met de baas te maken heeft), maar naarmate men ouder is krijgt deze reden een steeds groter gewicht. Hierop is in deze studie reeds eerder gewezen.

Op gemiddeld de vierde plaats staat de reden, dat beroepsverandering beter is voor de toekomst van de kinderen: qua leeftijd zijn hier weinig verschillen.

Opmerkelijk is ook, dat bijna een derde van alle vrouwen in alle leeftijden ingehaakt heeft bij de reden, dat men in een ander beroep meer waard is dan als landarbeider. Voor een landarbeidersvrouw is dit een zeer harde uitspraak, waartegen een vrij sterk innerlijk verzet werd verwacht. Dat toch nog zoveel vrouwen het met dit argument tot beroepsverandering eens waren, is o.i. daarom des te opvallender. Het argument, dat men in een ander beroep niet zolang hoeft te werken, werd door gemiddeld 30% van de vrouwen onderschreven: bij de jongeren evenwel aanmerkelijk minder dan bij de ouderen. Men dient deze uitspraak in verband te zien met het argument, dat in andere beroepen het werk minder zwaar is. Dat gemiddeld nog een vijfde deel van de vrouwen als reden tot beroepsverandering het verkrijgen van een betere woning noemt, houdt in dat de woontoestanden op het platteland nog niet ideaal zijn. In hoofdstuk III werd vermeld, dat 17% van de vrouwen negatief oordeelde over haar woning, terwijl 15% een neutraal standpunt innam, d.w.z. noch negatief, noch positief was met betrekking tot de woning. Hier heeft men met een reden tot beroepsverandering te maken, die buiten het eigenlijke landarbeidersberoep is gelegen. Ook het minder kans lopen om werkloos te worden is voor gemiddeld 20% van de vrouwen een reden tot beroepsverandering. Overigens spreekt deze reden de jongste landarbeidersvrouwen vrijwel niet meer aan. Het is vooral de groep, die ouder is dan 45 jaar voor wie dit nog een betekenisvol argument is.

Het minst frequent genoemde argument is, dat men in een ander beroep minder met zijn baas te maken heeft: slechts de groep boven de 45 jaar acht deze reden niet geheel onbelangrijk. Het is mogelijk, dat de formulering

¹⁾ De image (het beeld) over iemand of iets kan men zich denken als te zijn opgebouwd uit bepaalde trekken.

van deze uitspraak minder gelukkig is geweest, omdat ook in andere werknemersberoepen veelvuldig contact moet worden gehouden met de werkbaas. Slechts met de wat hoger geplaatste chefs is het contact veel geringer dan op een boerderij, waar de afstand tot de werkgever meer overeenstemt met die tot een hoger geplaatste chef in een fabriek dan die tot de voorman of baas.

Een uitsplitsing naar genoten onderwijs leverde geen verschillen op in de redenen tot beroepsverandering. Slechts bleek de reden, dat beroepsverandering gewenst werd met het oog op een betere toekomst voor de kinderen, de vrouwen met voortgezet onderwijs na de lagere school meer aan te spreken (55%) dan de vrouwen met uitsluitend lager onderwijs (39%). Wellicht is het aspiratieniveau voor de kinderen van vrouwen, die zelf wat meer onderwijs hebben genoten, groter dan van landarbeidersvrouwen, die zelf geen voortgezet onderwijs hebben gehad.

Een analyse van de redenen tot beroepsverandering naar gebied leverde geen verschillen op.

§ 2. Een confrontatie van de mening van de man met die van de vrouw omtrent beroepsverandering

a. Mate van veranderingsgezindheid bij man en vrouw naar richting

Bij de confrontatie tussen de meningen van de vrouwen en die van de mannen met betrekking tot de waardering voor het landarbeidersberoep bleek, dat de vrouwen, ofschoon er een duidelijk verband was tussen de mening van de mannen en de vrouwen, over het algemeen veel minder positief stonden tegenover het beroep en werk van landarbeider dan de mannen. Het ligt derhalve voor de hand, dat een dergelijk verschil zich ook zal voordoen met betrekking tot de mening over beroepsverandering, waarbij overigens ook in dit geval een verband aanwezig zal zijn tussen de mening van mannen en vrouwen. In tabel 26 zijn de hierop betrekking hebbende gegevens gerangschikt.

Tabel 26

VERANDERINGSGEZINDHEID VAN DE VROUWEN EN DIE VAN HAAR ECHTGENOTEN

Veranderingsgezindheid van de vrouwen	Alle vrouwen	Aantal vrouwen waarvan de echtgenoot..... i					
		niet-verand. gezind	verand. gezind. onbek.	wel veranderingsgezind			
				in totaal	in agrar. richt.	in niet-agr. richt.	in onbe. rich.
Niet veranderingsgezind	248	210	1	37	14	16	7
Verand. gezindh. onbekend	7	6	-	1	-	1	-
Verand. gezind { agrar. (niet agr.	17	9	-	8	5	3	-
	228	142	2	84	10	59	15
Totaalaantal vrouwen	500	367	3	130	29	79	22
In %	100	73	1	26	6	16	4

Van de 248 vrouwen die geen beroepsverandering wensen, wensen 210 mannen evenmin van beroep te veranderen. Dit houdt t.a.v. het niet-van-beroep-veranderen een overeenstemming in van 85%.

Als de vrouw echter wenst dat haar man wel van beroep verandert, is de overeenstemming veel minder groot. Zo wensen 235 vrouwen beroepsverandering tegen slechts 92 van haar mannen, hetgeen een overeenstemming inhoudt van minder dan 40%.

Wordt de redenering omgedraaid en gekeken naar de veranderingsgezindheid van de man, dan zijn er 37 gevallen waarin de man wel, maar de vrouw niet van beroep zou willen veranderen.

Wat de richting van de veranderingsgezindheid betreft is er in de gevallen, waarin man en vrouw beiden beroepsverandering wensen, een overeenstemming van ruim 60% voor verandering in agrarische richting (zeer kleine aantallen!) en van bijna 70% voor verandering in niet-agrarische richting.

Men mag dus stellen, dat er een vrij grote overeenstemming is tussen man en vrouw als beiden beroepsverandering wensen, wat betreft de richting van deze veranderingsgezindheid en voorts dat de overeenstemming met betrekking tot het niet van beroep veranderen eveneens groot is. Er is echter een vrij groot verschil tussen de mening van mannen en vrouwen als het gaat om veranderingsgezindheid in het algemeen: vrouwen zijn veel veranderingsgezinder dan de mannen.

b. De mate van beroepstevredenheid van de mannen en veranderingsgezindheid bij de vrouwen

Reeds kon meerdere malen worden vastgesteld, dat de mening van man en vrouw over het beroep en werk van de landarbeider, hoewel over het algemeen in dezelfde richting gaand, nogal van elkaar afweken in die zin, dat de vrouw er veel ongunstiger over dacht dan de man. Zo zagen we ook dat de vrouwen veel sterker beroepsverandering wensten dan de mannen. Ook in de navolgende tabel vindt men deze situatie terug. Vrouwen van tevreden mannen wensen voor 40% beroepsverandering, vrouwen van ontevreden mannen wensen

Tabel 27

DE BEROEPSTEVREDENHEID VAN DE MAN EN DE
VERANDERINGSGEZINDHEID VAN DE VROUW

Beroepstevredenheid van de man	Aantal mannen	Perc. van hun vrouwen dat wenst		
		beroepsverandering	geen beroepsverandering	onbekend
Tevreden	343	40	59	1
Niet tevreden	90	74	24	2
Geen indruk	34	59	38	3
Onbekend	33	65	31	4
Totaalaantal mannen	500	49	50	1

voor 74% dat haar man van beroep verandert. Er is dus een samenhang tussen beroepsontevredenheid van de man en de wens tot beroepsverandering van de zijde van de vrouw. Heeft men van de man niet kunnen vaststellen dat hij over zijn beroep tevreden was, noch dat hij uitgesproken ontevreden was, dan neemt de veranderingsgezindheid bij de vrouw met 59% een tussenpositie in. Ten aanzien van de niet-veranderingsgezinde vrouwen, die gemiddeld voor 74% positief denken over het beroep en werk van landarbeider, kan worden opgemerkt, dat zij voor 82% (203 van de 248 vrouwen) mannen hebben die tevreden zijn over het landarbeidersberoep, hetgeen een aanzienlijke overeenstemming genoemd mag worden.

§ 3. De door de landarbeidersvrouwen gewenste en niet-gewenste beroepen voor haar man en kinderen

a. De door de vrouwen geambieerde beroepen voor haar man

In de enquête was ten aanzien van dit punt een open vraag opgenomen, zodat de verkregen antwoorden volledig de eigen ideeën van de landarbeidersvrouwen weerspiegelden. Deze zijn in het navolgende overzicht opgenomen. Men ziet dat slechts 59% van de veranderingsgezinde vrouwen concreet

Tabel 28

GEWENST BEROEP VOOR DE MAN

Voor de man gewenste beroepen door de vrouwen	Veranderingsgezinde vrouwen	
	abs.	%
Monteur	31	13
Fabrieksarbeider	27	11
Bouwvakarbeider	21	8
Chauffeur	19	8
Zelfstandig landbouwer	9	4
Gemeentearbeider	8	3
Kantoorbediende	6	2
Zelfstandig fruitteler/kweker	5	2
Agrarisch aanverwante beroepen	3	1
Tuin/fruitarbeider	3	1
Havenarbeider	2	1
Postbode	1	2
Portier	1	
Verzekeringsagent	1	
Pendelaar	1	
Overige beroepen	8	3
Geen idee, geen mening	47	19
Onbekend, niet ingevuld	44	18
Beroep waar meer te verdienen is	4	2
Elk beroep, als hij maar weg is bij de boer	4	2
Totaalaantal vrouwen	245	100

heeft aangegeven welk beroep zij zouden willen dat haar man koos. De beroepen monteur, fabrieksarbeider, bouwvakarbeider en chauffeur zijn kennelijk het meest in trek voor zover men niet-agrarische beroepen wenst. Verder blijkt er een aantal vrouwen te zijn, die toch een agrarisch of een agrarisch-verwant beroep voor haar man wensen te behouden (zelfstandig landbouwer of fruitteler 6% en tuinbouwarbeider of een agrarisch-verwant beroep 2%, hetgeen samen 8% uitmaakt).

Zeer opmerkelijk is, dat 37% van deze landarbeidersvrouwen, die duidelijk te kennen gegeven hebben dat zij wensten dat haar man een ander beroep dan dat van landarbeider zou kiezen, toch niet weten aan te geven welk beroep dit dan zou moeten zijn. Eigenlijk zou men hierbij ook nog die 4% van de vrouwen moeten optellen, die gezegd hebben, dat elk beroep waar meer te verdienen valt of waarbij men maar bij de boer weg is, goed zou zijn. In dat geval zou het dus zo zijn, dat vier van de tien vrouwen, die willen dat haar man het landarbeidersberoep vaarwel zegt, niet weten wat dan het alternatief zou moeten zijn. Men weet het alleen in negatieve zin: haar man moet geen landarbeider zijn. Wij zijn van mening dat bij deze groep vrouwen sprake is niet van aantrekkingskracht van andere beroepen op grond waarvan men beroepsverandering wenst, maar van een uiterst gering "geloof" in de waarde, het maatschappelijke nut, aanzien en waardering die "men" heeft voor het landarbeidersberoep en die de eventueel bij haar zelf nog levende positieve instelling ten opzichte van het beroep en werk - het is tenslotte toch het werk van haar eigen man - voortdurend verder heeft ondergraven. Vanzelfsprekend zal daarbij mee een rol spelen, dat ook bij de landarbeidersvrouwen zich de notie ontwikkelt, dat de landbouw in zijn geheel een weinig perspectief biedende bedrijfstak is. Er vertrekken immers voortdurend mensen uit de landbouw, de landarbeiders worden vaak na een jarenlange dienst op hetzelfde bedrijf, afgestoten en het aantal landarbeiders wordt in vele gebieden zo gering, dat men zich in het maatschappelijke verkeer te midden van de anderen op het platteland vaak nauwelijks nog tot een groep met dezelfde ideeën, met ongeveer dezelfde sociaal-economische positie en met dezelfde woon- en levensstijl voelt behoren. Dit ontnemt aan deze landarbeidersvrouwen vaak "de achtergrond", waardoor men zich van anderen onderscheidt en waardoor men zich ook graag van anderen wil onderscheiden, omdat die achtergrond iets is van de groep, waartoe men behoort die anderen niet hebben. Als die achtergrond gaat wegvallen, zoekt men naar nieuwe oriëntatiepunten. Het hangt er dan vanaf hoe ver het proces van de distantiëring gevorderd is. In het hier behandelde geval blijken deels reeds nieuwe oriëntatiepunten gekozen te zijn - concreet een ander beroep noemen - deels is men zich nog aan het losmaken uit wat niet meer voldoende is voor een vaste en zekere oriëntatie - van beroep veranderen, weg uit de landbouw, zonder concreet een ander beroep te kunnen aangeven -.

b. De door de vrouwen geambieerde beroepen voor haar kinderen

Aan de landarbeidersvrouwen is, aan de hand van een rijtje beroepen, gevraagd welke van deze beroepen zij voor haar kinderen graag zouden wensen. De antwoorden zijn in tabel 29 ondergebracht, waarbij tevens is aangegeven hoe de desbetreffende vrouwen dachten over het maatschappelijke aanzien van het beroep van landarbeider.

Tabel 29

HET DOOR DE VROUWEN GEWENSTE BEROEP VOOR DE KINDEREN EN DE MENING
VAN DE VROUW OVER DE MAATSCHAPPELIJKE
WAARDERING VAN HET LANDARBEIDERSBEROEP

Door landarbeidersvrouwen voor haar kinderen ge- wenste beroepen	Perc. vrouwen met een mening over het maatschap- pelijk aanzien van het landarbeidersberoep					Door landarbeiders samen- gestelde beroeps ladder in 1954
	totaal	positief	negatief	neutraal	onbekend	
1. Monteur	51	32	56	8	4	1. Winkelier
2. Bouwvakarbeider 1)	36	32	57	11	-	2. Kleine boer
3. Kantoorbediende	31	26	59	11	4	3. Monteur
4. Chauffeur	28	35	49	11	5	4. Timmermans knecht
5. Tuinbouwarbeider	25	44	42	10	4	5. Kantoorbediende
6. Gesch. fabrieksarb.	20	30	61	7	2	6. Fabrieksarb. (gesch.)
7. Winkelier	19	26	60	11	3	7. Arbeider l.b. industrie
8. Winkelbediende	16	23	59	16	2	8. Gemeentearbeider
9. Landarbeider	11	66	19	10	5	9. Chauffeur
10. Gemeentearbeider	8	22	54	20	4	10. Landarbeider (vast)
11. Arb. bij loonwerker	8	44	33	16	7	11. Winkelbediende
12. Opperman	4	27	59	14	-	12. Los werkman
13. Los werkman	3	31	57	6	6	13. Opperman
14. Overige beroepen	3	19	69	6	6	14. Fabrieksarb. (ongesch.)
15. Ongesch. fabrieksarb.	1	29	71	-	-	15. D.u.w.-arbeider
16. Onbekend	15	37	54	5	4	-
Totaalaantal vrouwen	556	189	304	41	22	
In procenten	100	34	55	7	4	

1) Timmerman, metselaar enz.

In totaal hebben 556 landarbeidersvrouwen 1549 keer een beroep aan-gegeven dat zij voor haar kinderen wensten, hetgeen neerkomt op een gemid-delde keuze van bijna drie beroepen per geënquêteerde, en een niet kiezen van de 12 overige beroepen, die in het rijtje voorkwamen.

Men kan de tabel beschouwen als een soort beroeps ladder zoals deze leeft in de gedachtenwereld van de landarbeidersvrouwen. Bovenaan staat het beroep monteur, dat door de helft van de landarbeidersvrouwen als een ge-wenst beroep voor haar kinderen gezien wordt. Helemaal onderaan staat het beroep ongeschoold fabrieksarbeider, dat slechts door 1% van de vrouwen genoemd is als een eventueel gewenst beroep voor haar kinderen. Het beroep monteur springt er nogal uit, want als men het tweede, derde en vierde be-roep op de ranglijst neemt, dan is de procentuele afstand tussen deze drie aanmerkelijk geringer dan tussen het beroep monteur en bouwvakarbeider.

Het beroep van landarbeider wordt niet volkomen afgewezen door de land-arbeidersvrouwen: 11% van de vrouwen zou dat beroep eventueel wensen voor haar kinderen. Niettemin wordt de vrij ongunstige mening van de landarbei-dersvrouwen over het beroep en werk van haar man in deze beroeps ladder weerspiegeld, want het beroep van landarbeider wordt pas op de negende plaats genoemd, terwijl gezien de sterke beroepscontinuïteit in het verle-den voor zeer veel landarbeiderskinderen dit beroep toch altijd als een van de eerste beroepen in aanmerking kwam om gekozen te worden. Deze gedachten-

gang wordt bevestigd als de negatieve beroepsladder ter sprake komt in § 3 c. Opmerkelijk is dat de positieve mening met betrekking tot het maatschappelijke aanzien van het landarbeidersberoep in het laatstgenoemde geval veel hoger ligt. De vrouwen immers die het landarbeidersberoep eventueel gewenst achten voor haar kinderen, denken voor 66% gunstig over het maatschappelijke aanzien. Dat is ook het geval, zij het in mindere mate, als het gaat over de beroepen tuinbouwarbeider of arbeider bij een loonwerker. Beide beroepen liggen in de agrarische sfeer en in beide gevallen denken de vrouwen positiever dan gemiddeld over het maatschappelijke aanzien van het landarbeidersberoep. Het beroep tuinbouwarbeider neemt onder de gewenste beroepen zelfs een relatief zeer gunstige plaats in: een vierde deel van de landarbeidersvrouwen zou dat immers een gewenst beroep achten voor haar kinderen.

Voorts is het opmerkelijk dat het beroep "arbeider bij een loonwerker" betrekkelijk laag gewaardeerd staat, terwijl het onderzoek in de weidegebieden veronderstelde, dat men dit beroep wat hoger aansloeg dan het beroep van veehouderijarbeider. Op het eerste gezicht zou men dus ook verwachten, dat het werken bij een loonwerker in de zeekelegebieden hoger genoteerd zou staan dan het werken als landarbeider. Men moet zelfs constateren dat het beroep "arbeider bij een loonwerker" het eerste is in een rijtje van ongewenste beroepen, waarvoor geen enkele scholing vereist is.

In de tabel is ook nog een beroepsladder opgenomen, die destijds (1954) door de landarbeiders - niet door hun vrouwen - is opgesteld. Men mag ze niet zonder meer met elkaar vergelijken, omdat uit dit onderzoek wel voldoende is gebleken, dat de landarbeidersvrouwen lang niet altijd dezelfde mening hebben als haar mannen. Voorts is vergelijking moeilijk omdat niet precies dezelfde beroepen in de beschouwing zijn betrokken. Met inachtneming van deze beperkingen mag evenwel wel gewezen worden op zeer grote verschillen. Dat betreft dan vooral het beroep van winkelier, dat in 1954 bij de mannen bovenaan stond en dat bij de landarbeidersvrouwen slechts de zevende plaats inneemt. Ook schijnt het beroep chauffeur wat in aanzien gestegen te zijn nl. van de negende naar de vierde plaats.

c. De door de vrouwen niet voor haar kinderen gewenste beroepen

In de enquête zijn voor de beantwoording van deze vraag precies dezelfde beroepen voorgelegd als hierboven. Men zou dus eigenlijk dezelfde antwoordfrequenties kunnen verwachten, maar dan in omgekeerde volgorde.

In totaal hebben 556 vrouwen 2167 beroepen genoemd, die ze niet gewenst achtten voor haar kinderen, hetgeen neerkomt op een gemiddelde keuze van bijna vier ongewenste beroepen per geënquêteerde. De volgorde is in omgekeerde zin praktisch gelijk aan die voor de gewenste beroepen. Slechts een paar beroepen zijn van plaats veranderd. Eén daarvan is het landarbeidersberoep, dat nu het derde meest ongewenste beroep is op de ranglijst, terwijl het op de "positieve" beroepsladder als minst gewenst beroep op de zevende plaats stond. Zo is ook het beroep chauffeur op een ongunstiger plaats komen te staan (verschil vier plaatsen).

Ook in deze tabel treft men met betrekking tot de mening over het maatschappelijke aanzien van het landarbeidersberoep aan, dat zij die het landarbeidersberoep bijna als het meest ongewenste beroep voor haar kinderen beschouwen ook veruit de ongunstigste mening over dit beroep hebben, terwijl zij die het landarbeidersberoep ook wel een beroep voor haar kinderen vonden, de meest positieve mening hadden over het maatschappelijke aanzien.

Tabel 30

HET DOOR DE VROUWEN NIET VOOR DE KINDEREN GEWENSTE BEROEP EN DE
MENING VAN DE VROUW OVER DE MAATSCHAPPELIJKE
WAARDERING VAN HET LANDARBEIDERSBEROEP

Door landarbeidersvrouwen voor haar kinderen niet ge- wenste beroepen	Perc. vrouwen met een mening over het maatschappelijk aanzien van het landarbeidersberoep				
	totaal	positief	negatief	neutraal	onbekend
1. Ongesch. fabrieksarb.	54	31	58	7	4
2. Los werkmán	50	31	59	7	3
3. Landarbeider	46	20	73	6	2
4. Opperman	40	34	53	8	4
5. Arb. bij loonwerker	30	29	62	7	2
6. Gemeentearbeider	27	37	56	5	2
7. Winkelbediende	22	35	53	6	6
8. Chauffeur	19	33	59	4	4
9. Gesch. fabrieksarb.	18	35	54	6	5
10. Winkelier	17	34	51	11	5
11. Arbeider in tuinbouw	16	22	68	7	3
12. Kantoorbediende	12	41	51	4	3
13. Bouwvakarbeider	10	30	61	7	2
14. Monteur	9	35	52	8	6
Totaalaantal vrouwen	556	189	304	41	22
In procenten	100	34	55	7	4

Vergelijking van de tabellen 29 en 30 laat zien, dat de daarin weer-gegeven voor de kinderen gewenste en voor de kinderen ongewenste beroepen vrij sterk met elkaar in overeenstemming zijn. Zo acht 51% van de vrouwen het beroep monteur een gewenst beroep tegen slechts 9% van de vrouwen die het niet een gewenst beroep achten. Er is hier een positief verschil ten gunste van het monteursberoep van 42%. Voor het beroep bouwvakarbeider is dit verschil 26% en voor kantoorbediende nog 19%. Daarna dalen de positieve verschillen tot beneden de 10% voor de beroepen chauffeur, tuinarbeider, geschoold fabrieksarbeider en winkelier. Daarna worden de verschillen negatief: minder dan ongeveer 20% voor de beroepen winkelbediende, arbeider bij de gemeente en arbeider bij een loonwerker, d.w.z. dat meer vrouwen dit een ongewenst dan een gewenst beroep achten. Deze negatieve verschillen lopen dan steeds sterker op en bedragen 35% voor het beroep landarbeider, 36% voor het beroep opperman en ongeveer 50% voor de beroepen los werkmán en ongeschoold fabrieksarbeider. Al met al zijn er slechts een paar beroepen tamelijk in trek voor de kinderen, nl. monteur, bouwvakarbeider en kantoorbediende, terwijl er tevens een paar zijn, die men voor zijn kinderen zoveel mogelijk zou willen vermijden en dat zijn de beroepen ongeschoold fabrieksarbeider, los werkmán, opperman en landarbeider.

Men kan samenvattend weinig anders vaststellen dan dat op verschillen-
de wijze is gebleken, dat de landarbeidersvrouwen zeer ongunstig over het
landarbeidersberoep denken in vergelijking met andere beroepen. Het is met

name het geringe maatschappelijke aanzien, dat bij de landarbeidersvrouwen een sterke veranderingsgezindheid oproept/opgeroepen heeft. Uit de gegevens met betrekking tot de gewenste beroepen voor haar man en kinderen, en eveneens uit de gegevens met betrekking tot de voor de kinderen niet-gewenste beroepen blijkt duidelijk, dat ze het beroep van landarbeider maatschappelijk even laag aanslaan als de meest ongeschoolde beroepen zoals ongeschoold fabrieksarbeider, los werkman en opperman.

Bij dit alles moet in acht genomen worden, dat het hier niet gaat om een oordeel over een ander beroep, maar over een beroep waarbij men zelf nauw betrokken is, nl. het beroep van eigen man of zoon. Het zou namelijk nog mogelijk zijn, dat men zich hierover nog ongunstiger uitgelaten zou hebben, als men er zelf niet zo nauw bij betrokken zou zijn geweest.

Van de beroepen die hoog genoteerd staan kan globaal gezegd worden, dat ze een zekere mate van geschooldheid vereisen. Hoewel het werk van een vaste landarbeider volgens studies met betrekking tot de werkclassificatie daarmee kan wedijveren, wordt dat niet zo ervaren: in het verleden behoorde het tot de maatschappelijk het laagst geklasseerde beroepen, die volledig het karakter van ongeschooldheid hadden en vandaag is dat nog zo, zelfs in de ogen van haar die er het nauwst bij betrokken zijn: de echtgenotes van de landarbeiders.

HOOFDSTUK VI

SAMENVATTING EN SLOTBESCHOUWING

§ 1. S a m e n v a t t i n g

a. Inleiding

Het onderzoek onder de landarbeidersvrouwen is, hoewel de wenselijkheid van een dergelijk onderzoek steeds sterker werd gezien, niettemin min of meer een nevenstudie gebleven van het onderzoek onder de landarbeiders in de zeekelegebieden. Tijdens de interviews met de mannen is aan de vrouwen een uiterst eenvoudige en beknopte vragenlijst voorgelegd, die door haar schriftelijk moest worden beantwoord. Onderwerpen, die daarin summier aan de orde gesteld zijn, waren genoten onderwijs, beroep voor en na het huwelijk, mening over het beroep van haar man, gewenste en niet-gewenste beroepen voor man en kinderen, redenen voor beroepsverandering, mening over de woning, woonwensen en vrijetijdsbesteding.

b. Betrouwbaarheid van de gegevens

Over het algemeen zijn de resultaten van de gevolgde werkwijze niet onbevredigend als men deze vergelijkt met die van schriftelijke enquêtes. Door de enquêteurs is een beoordeling gegeven van het goed of minder goed ingevuld zijn van de vragenlijsten. Dit heeft ertoe geleid, dat ongeveer een vijfde deel van de formulieren niet voor verwerking in aanmerking kon komen, of omdat de vragen niet begrepen of niet ingevuld waren, of omdat essentiële gegevens ontbraken. Zo is een zekere scheeftrekking ontstaan in de richting van jongere vrouwen en van haar, die wat meer onderwijs hebben gehad. Bij de interpretatie van deze studie moet daarmee enigszins rekening worden gehouden in die zin, dat het beeld wel eens iets te "jong" of iets te "modern" zou kunnen zijn.

c. Leeftijd, onderwijs en afkomst van de landarbeidersvrouwen

Ook onder de landarbeidersvrouwen was de toeneming van het onderwijs onder de jongeren evident: van de vrouwen beneden de 35 jaar had 51% meer onderwijs gehad dan uitsluitend de lagere school, tegen slechts 16% van de vrouwen van 45 jaar en ouder.

Naar analogie van de altijd al groot geweest zijnde beroepscontinuïteit onder de landarbeiders, die ten tijde van het onderzoek nog 70% was, kan men met betrekking tot de vrouwen van landarbeiders spreken over een grote "milieu-continuïteit": 61% van de landarbeidersvrouwen was nl. van landarbeidersafkomst.

d. Beroep voor en na het huwelijk

Ongeveer 95% van de landarbeidersvrouwen is voor het huwelijk in ongeschoolde beroepen werkzaam geweest, waarbij het als dienstmeisje gewerkt hebben bij boeren of burgers sterk overweegt. Ook is nog een niet onbeduidend percentage alleen maar thuis geweest in het gezin om daar mee te helpen.

Na het huwelijk hebben nog slechts weinig landarbeidersvrouwen in loondienst gewerkt: 82% werkte uitsluitend in de eigen huishouding. Landarbeid wordt nog slechts in 7% van de gevallen verricht. Voor het huwelijk had 6% van de vrouwen landarbeid verricht. Voor zover er na het huwelijk in loondienst gewerkt werd, was dit zelden een volledige dagtaak.

e. Vrije tijd en vrijetijdsbesteding

Onder de landarbeidersvrouwen neemt handwerken in de vrijetijdsbesteding een grote plaats in: 86% van de vrouwen besteedt daar tijd aan. Daarnaast komt het lezen van damesbladen (67%), kranten (66%) en het luisteren naar de radio (64%). Er is naar godsdienst wel enig verschil in de besteding van de vrije tijd, zoals ook bleek uit het C.B.S.-onderzoek naar de vrijetijdsbesteding. Onder de gereformeerden staan de vrouwenverenigingen hoog genoteerd en de t.v. laag. Evenals de gereformeerde zijn ook de rooms-katholieke vrouwen vaak lid van verenigingen, gaan dikwijls naar muziekuivoeringen en toneel en nog meer naar kaartavondjes. Zij, die niet tot een kerkgenootschap behoren, gaan meer naar de bioscoop en kijken meer naar de t.v. dan gemiddeld. Het winkelen is voor 30% van de vrouwen een vorm van vrijetijdsbesteding.

Er is weinig drang tot zelfontwikkeling onder de landarbeidersvrouwen: het volgen van cursussen is weinig populair. Wat de hoeveelheid vrije tijd betreft, is 78% van mening dat het voldoende is. Niettemin zou de helft van hen nog wel wat meer vrije tijd willen hebben. Ongeveer 18% van de vrouwen zei onvoldoende vrije tijd te hebben en het bleek dan ook op tal van punten, dat zij minder deelnamen aan verschillende vormen van vrijetijdsbesteding.

Het niet-deelnemen aan verenigingsleven heeft verschillende oorzaken: vaak vinden man en kinderen het ongezellig als de vrouw 's avonds weggaat of ze kan niet weg om de kinderen. Ook de grote afstanden spelen een rol.

f. Landarbeidersvrouwen en de algemene woonsituatie

Over de ligging van de woning heeft ruim 70% van de vrouwen geen klachten; over de grootte is men minder positief: daarover heeft 56% van de vrouwen geen klachten. Wat de toestand van de woning betreft (ouderdom, tocht, lekkage, vocht, waterleiding), overheerst de positieve mening sterk: bijna 80% van de vrouwen oordeelt daarover gunstig. Over het comfort en gerief van de woning is 65% positief. Men kan zeggen, dat gemiddeld twee derdedeel van de vrouwen min of meer tevreden is over haar woonsituatie en over hetgeen de woning biedt, 17% komt tot een negatief oordeel, terwijl 15% noch tot een positief noch tot een negatief oordeel komt. Dit leidt ertoe, dat ongeveer een derdedeel van de vrouwen niet volledig content is met de bestaande situatie, hetgeen mede blijkt uit het feit, dat 31% van de vrouwen van woning zou willen ruilen. Het gaat hierbij vaker om jongere dan om oudere vrouwen. Waarschijnlijk hangt dit samen met het feit, dat men de woning nogal eens te klein noemt - men denke hier aan de jonge gezinnen - en met het feit, dat de jongere vrouwen in het algemeen hogere eisen aan de woning zijn gaan stellen.

Hoewel de vrouwen niet kritiekloos staan tegenover de eigen woning, hebben relatief toch weinig vrouwen hierover een negatief oordeel. Daarentegen hebben velen van haar, die in een dienstwoning wonen, bezwaren tegen

deze woning: 46% van de vrouwen zou graag deze woning willen ruilen. Met name spelen hier bezwaren tegen de ligging en het te klein zijn van deze woningen een belangrijke rol. Dit stemt te meer tot nadenken, daar gebleken is dat deze vrouwen overigens relatief gunstiger denken over het beroep en werk van landarbeider dan andere vrouwen. Met name is haar waardering voor de primaire arbeidsvoorwaarden en het werk van landarbeider positiever dan die van andere landarbeidersvrouwen.

g. Mening over het beroep en werk van landarbeider

De mening over het beroep en werk van landarbeider is over het algemeen niet erg positief. Gemiddeld denkt slechts 58% van de vrouwen er gunstig over, 36% ongunstig en 4% neemt een neutraal standpunt in d.w.z. dat ze gemiddeld evenveel positieve als negatieve uitspraken over het beroep bevestigend heeft beantwoord; van 2% is in het geheel geen mening verkregen.

Deelt men de uitspraken in categorieën in, dan ontstaat het volgende beeld: 75% van de vrouwen denkt positief over het werk dat de landarbeider verricht. Over de waardering van lonen, werktijden en vakantie van de landarbeider heeft 54% van de vrouwen een positief en 36% een negatief oordeel. Over het maatschappelijke aanzien van het beroep oordeelt slechts een derde van de vrouwen positief, terwijl meer dan de helft daarover een ongunstige mening heeft. Naar leeftijd zijn er geen grote verschillen: oudere vrouwen denken ongunstiger over het maatschappelijke aanzien en het werk dan jongeren. Laatstgenoemden oordelen ongunstiger over lonen, vakantie en werktijden dan de oudere landarbeidersvrouwen.

Heel duidelijk zijn de verschillen per gebied. In het noorden (Oldambt, Hogeland en Friesland) is het algehele oordeel over het beroep en werk aanmerkelijk ongunstiger dan gemiddeld. In Noordholland en Zeeland, uitgezonderd Zeeuwsch-Vlaanderen, wordt het gunstigste oordeel aangetroffen. Het Z.w. zeekeigebied vormt op dit punt geen eenheid: men treft daar velen met een gunstige maar ook velen met een ongunstige mening over het beroep en werk van landarbeider. Het is vooral de maatschappelijke waardering, die zwaar weegt in het eindoordeel over het beroep en werk. Met name in het noorden komt een lage waardering zeer veel voor. Qua godsdienst zijn het de Gereformeerden en zij die niet bij een kerkgenootschap zijn aangesloten, die het ongunstigst oordelen over het maatschappelijke aanzien van het beroep. Rooms-katholieke vrouwen zijn daarover het meest positief. Het werk zelf en de primaire arbeidsvoorwaarden worden door veel gereformeerde vrouwen daarentegen positief gewaardeerd.

h. Beroepstevredenheid van de man en oordeel van de vrouw over beroep en werk

Een confrontatie tussen beider meningen levert een sterk verband op. Wanneer de man niet tevreden is over zijn beroep, velt bijna 80% van de vrouwen een ongunstig oordeel over het maatschappelijke aanzien van het beroep, tegen 47% van de vrouwen van wel over-het-beroep-tevreden mannen. Neemt men de algehele beoordeling over het beroep en werk in beschouwing, dan blijkt dat 66% van de vrouwen, wier mannen over het beroep t e-vreden zijn, een gunstige mening heeft over het beroep en werk van landarbeider, tegen 34% van de vrouwen van o n-tevreden mannen. Gemiddeld had 58% van de

vrouwen hierover een positief oordeel. Het viel bij dit alles op, dat de vrouwen veel ongunstiger denken over het beroep dan de landarbeiders zelf.

i. De meest frequent voorkomende positieve en negatieve uitspraken over het beroep

Van de 19 in de vragenlijst opgenomen uitspraken over het beroep en werk van landarbeider bleek de uitspraak, dat het werken in de vrije natuur mooi is, door 90% van de vrouwen onderschreven te worden. Met de uitspraak, dat het landarbeidersberoep een mooi beroep is met afwisselend werk, bleek 69% der vrouwen het eens te zijn. Dat men als landarbeider vaak zo laat thuis is, werd door 66% van de vrouwen ontkend. Ook vond het merendeel de verhouding met de werkgever goed en het aantal vakantiedagen redelijk, evenzeer ontkende een grote meerderheid dat het werk te zwaar was of dat de man vaak vermoeid thuis kwam. In al deze gevallen had meer dan 60% van de vrouwen een positief oordeel.

Zeer velen stonden echter negatief tegenover de uitspraak, dat het landarbeidersberoep kansen bood om vooruit te komen: slechts 15% van de vrouwen was het daarmee eens. Ook over het weekend-werken werd door zeer velen negatief gedacht: slechts 19% van de vrouwen zag dit niet als een bezwaar. Slechts een kwart van de vrouwen vond, dat het landarbeidersberoep niet lager stond dan andere arbeidersberoepen. Voorts zouden veel vrouwen (48%) liever een ander beroep gekozen hebben als zij in de plaats van haar man hadden gestaan. De uitspraak dat het landarbeidersberoep weinig in tel is in de maatschappij, werd door 57% van de vrouwen onderschreven.

j. De vrouwen die zouden willen dat haar man van beroep verandert

Het behoeft geen verwondering te wekken, dat de veel voorkomende ongunstige mening van de landarbeidersvrouwen over het beroep en werk van landarbeider, gevolgen heeft voor haar wensen tot beroepsverandering. Duidelijk bleek, dat veel meer vrouwen dan mannen veranderingsgezind waren, hetgeen ook verklaarbaar is door het feit, dat meer mannen dan vrouwen een gunstig oordeel hadden over het landarbeidersberoep. Zo wilde van de mannen 26% een ander beroep dan dat van landarbeider, 18% wenste een niet-agrarisch beroep. Van de vrouwen wilde 47% dat haar man een ander beroep koos, waarvan bijna 45% een niet-agrarisch beroep. Naar leeftijd wilde zelfs nog ruim 40% van de vrouwen ouder dan 45 jaar dat haar man een ander beroep zou kiezen. In Noordholland bleken de vrouwen het minst veranderingsgezind te zijn (33%) en in het Oldambt het meest (60%). Voorts bleek de veranderingsgezindheid van de vrouwen sterk samen te hangen met hun algehele oordeel over het beroep en werk van landarbeider.

k. Redenen van beroepsverandering

De meest frequent genoemde redenen tot beroepsverandering waren de betere kansen om vooruit te komen voor de man zowel als voor de kinderen. Voorts werd als tweede meest frequent genoemde reden vermeld, dat in "het andere beroep" de verdiensten hoger lagen. Ook werd nogal eens als reden genoemd dat het werk in het andere beroep niet zo zwaar was; jongeren vermeldden deze reden evenwel aanmerkelijk minder dan de oudere landarbeidersvrouwen. Naar genoten onderwijs en naar gebied waren er geen verschillen in de rangorde van de genoemde redenen.

1. Gewenste en niet gewenste beroepen

De landarbeidersvrouwen moesten van een aantal beroepen aangeven welke zij wel en welke zij niet wensten voor haar man en kinderen. Voor haar man stond het beroep monteur bovenaan op de lijst (13%), dan volgde fabrieksarbeider (11%), bouwvakarbeider (9%) en chauffeur (8%). Daarna kwamen dan nog zelfstandig landbouwer of fruitteler, arbeider bij de gemeente en kantoorbediende. Het was opvallend, dat zoveel vrouwen, die wel beroepsverandering voor haar man wensten, of niet ingevuld hadden welk beroep ze dan voor haar man wensten of eenvoudigweg de vraag niet beantwoord hadden (samen 37% van de veranderingsgezinde vrouwen). Voor deze vrouwen geldt kennelijk, dat willekeurig welk beroep ook beter is dan landarbeider blijven.

Ook bij de voor de kinderen gewenste beroepen staat het beroep monteur bovenaan de lijst: 51% van de vrouwen acht dat een gewenst beroep voor de kinderen, ruim een derde der vrouwen noemt het beroep van bouwvakarbeider een geschikt beroep. Ook het beroep van kantoorbediende wordt door ruim 30% van de vrouwen geschikt geacht. Als ongewenste beroepen werden het meest genoemd: ongeschoold fabrieksarbeider, los werkmans, landarbeider en opperman. Het bleken dus vooral de ongeschoolde beroepen te zijn die voor de kinderen niet gewenst werden.

§ 2. S l o t b e s c h o u w i n g

Het lijkt niet te gewaagd te veronderstellen, dat voor tal van landarbeiders, die de laatste 15 jaren de landbouw hebben verlaten, niet alleen de noodzaak tot afvloeiing of uitsluitend de aantrekkelijkheid van niet-agrarische beroepen de enige en belangrijkste drijfveer is geweest. De resultaten van dit onderzoek onder de vrouwen van landarbeiders laten naar alle waarschijnlijkheid de conclusie toe, dat ook de mening van hun echtgenoten een belangrijk woord heeft meegesproken in het afvloeiingsproces, omdat telkens bleek dat, als de vrouw vrij positief dacht over het beroep en werk van de landarbeider, de beroepsveranderingsgezindheid zowel bij de vrouw als bij de man relatief gering was. Ook bleek dan vaak dat de man tevreden was over het landarbeidersberoep. Vrouwen die een negatieve mening hadden over het beroep en werk van landarbeider, hadden ook vaak een echtgenoot die ontevreden was, waardoor de beroepsveranderingsgezindheid relatief groter werd.

Invloed van de vrouw op het al dan niet in de landbouw blijven werken mag dan ook wel aangenomen worden. Naast de vele reeds in andere publicaties over de landarbeiders vermelde factoren die de afvloeiing hebben gestimuleerd, moet dus ook de invloed van de vrouwen van landarbeiders genoemd worden, die kennelijk in veel gevallen deze afvloeiing direct of indirect gestimuleerd hebben.

Overigens zal toch verklaard moeten worden, waarom zoveel vrouwen van landarbeiders ongunstiger denken over het beroep en werk van haar man dan de mannen zelf en wat toch wel de redenen zijn waarom ongeveer de helft van alle landarbeidersvrouwen wenst, dat haar man een ander beroep kiest dan dat van landarbeider. Alvorens hierop echter in te gaan, moet er de aandacht op worden gevestigd, dat de gevonden resultaten vooral daarom zo opmerkelijk zijn, omdat in alle gevallen waarin de landarbeidersvrouwen een

ongunstig oordeel hebben over het beroep van landarbeider, het in feite gaat over het beroep, dat door haar echtgenoot wordt uitgeoefend. Ook al staat men negatief tegenover het beroep van de echtgenoot, dan zou men toch wellicht mogen veronderstellen, dat men tegenover derden het oordeel over het beroep zoveel mogelijk tracht te verzachten. Die neiging is waarschijnlijk afwezig bij die groep vrouwen, wier man over zijn beroep reeds zo ontevreden is, dat ook hij van beroep zou willen veranderen. Die geneigdheid zal echter waarschijnlijk wel aanwezig geacht moeten worden bij een belangrijk deel van de vrouwen van wie de man tevreden is over zijn beroep en niet van beroep wil veranderen. Spreekt men in een dergelijke situatie toch een negatief oordeel uit, dan zal dat niet lichtvaardig gebeurd zijn. Men zal daarvoor dan zeer beslist subjectief of objectief ernstige redenen gehad hebben. Aangenomen moet worden, dat tal van landarbeidersvrouwen in een dergelijke situatie hebben verkeerd. Een tweede punt is, dat een man zeer gehecht moet zijn aan zijn beroep en aan zijn werk, wil hij tevreden blijven als zijn vrouw er weinig waardering voor weet op te brengen. In een dergelijk geval zal de man ook kritischer komen te staan tegenover zijn beroep.

Hoe komt het nu dat zoveel vrouwen van landarbeiders ongunstiger denken over het beroep en werk van landarbeider dan de landarbeiders zelf? Vastgesteld is dat het niet zozeer het werk van de landarbeider is, waarover relatief veel vrouwen ongunstig oordeelden. Het negatieve oordeel hangt in de meeste gevallen samen met wat in deze studie de maatschappelijke waardering voor het beroep genoemd is. De vraag kan dus hierop toegespitst worden. Het is dan o.i. waarschijnlijk, dat de vrouw voor de totstandkoming van haar mening over het maatschappelijke aanzien van het beroep van haar man, zich aan andere groepen en mensen refereert dan de man. De man blijft veel meer leven binnen de agrarische sfeer; bij hem is het oordeel van collega-landarbeiders en de boeren de maatstaf, waaraan hij kan afmeten hoe er over hemzelf en over het landarbeidersberoep in het algemeen wordt gedacht. De meeste mensen zien wel gunstige aspecten aan het eigen beroep en werk, ook als "buitenstaanders" er kritisch tegenover staan. Zo zijn er b.v. weinig boeren, die het beroep en werk van landarbeiders niet nuttig en niet waardevol achten. In de eerste plaats kan een boer tot op zekere hoogte niet zonder het werk van de landarbeiders, als hij nog landarbeiders op zijn bedrijf heeft en in de tweede plaats is het onwaarschijnlijk, dat de boer geen waardering voor het landarbeiderswerk zal hebben, omdat hij immers vaak hetzelfde soort werk verricht als de mensen die hij in dienst heeft. De dagelijkse contacten van de landarbeider blijven zeer sterk in deze agrarische sfeer liggen, waar hij een nuttige plaats inneemt. In deze wereld worden vooral de positieve kanten van het beroep en werk beklemtoond.

Voor de vrouwen ligt dit vaak heel anders, uitgezonderd wellicht in enkele sterk homogeen agrarische gebieden. Toch dringen tal van aspecten van het urbane leven ook in de kleine en kleinste dorpen door, men heeft als vrouw veel directer en frequenter te maken met de verschijnselen van sociale, culturele en economische verstedelijking. Wij zouden vereenvoudigd kunnen zeggen, dat de landarbeidersvrouw over het algemeen met één been op het land en met het andere in de stad staat. In dit verband kan worden opgemerkt, dat meer vrouwen dan mannen een duidelijke voorkeur hadden voor het wonen in grote dorpen en in of aan de rand van steden. Veel

mannen vertoonden een voorkeur voor de dorpsrand of kleine dorpen. In de meeste plattelandsdorpen wonen vandaag ook niet-agrariërs, die wat hun leven en werken betreft op de stad en op de nijverheid geconcentreerd zijn. Dit zal niet nalaten uitwerking te hebben op de ideeën van de landarbeidersvrouwen, die door het sterk afgenomen aantal landarbeiders steeds meer alleen komen te staan, zodat ze voor het gevoel van eigenwaarde niet meer kunnen terugvallen op een grote groep van andere landarbeidersvrouwen met dezelfde ideeën en waarden, met dezelfde levensstijl en sociaal-economische positie in de samenleving. Ook al zou in niet-agrarische kringen de waardering voor het beroep en werk van landarbeider toenemen - het is algemeen bekend dat het landarbeidersberoep in niet-agrarische kringen als een van de allerlaagste beroepen wordt aangeslagen - dan nog is het de vraag of deze hogere waardering in alle niet-agrarische groeperingen even snel zal doorwerken. Misschien zullen vooral zij die de landbouw hebben verlaten en die op het platteland blijven wonen, wellicht het laatst beïnvloed worden door deze herwaardering. Voorlopig zullen het juist deze mensen zijn, die zichzelf sterk zullen maken in hun niet-agrarische beroepskeuze door voor zichzelf en anderen de voordelen van de beroepsovergang te beklemtonen en door wellicht niet te spreken over de nadelen, terwijl men de nadelen van het in de landbouw werken waarschijnlijk wel duidelijk in het licht stelt.

Als verder dan door de landarbeidersvrouwen als voornaamste redenen tot beroepsverandering genoemd worden de betere kansen om vooruit te komen en de hogere verdiensten elders, dan zullen vooral zij gemakkelijk voor deze argumenten toegankelijk zijn. Het zijn juist deze aspecten, waarover zij, die de landbouw reeds verlaten hebben, vooral zullen spreken, omdat zij òf met hogere lonen naar huis komen, òf minder uren per week werken dan de gemiddelde landarbeider. Vaak zijn beide voordelen reëel. De landarbeidersvrouwen zullen dan bovendien nog in haar mening over het beroep van landarbeider onder invloed staan van de algemene omstandigheden, waarin de landarbeider in een jonger of ouder verleden verkeerde. Afgezien van het hogere loon en het toegenomen aantal vrije dagen - maar wie heeft dit nu niet gekregen? - heeft de landarbeidersvrouw de grote veranderingen op de landbouwbedrijven nauwelijks ervaren. Deze zullen grotendeels aan haar zijn voorbijgegaan, te meer omdat ze zo geleidelijk hebben plaatsgehad. Dat haar man thans over het algemeen niet meer zulk zwaar werk behoeft te verrichten en dat van de landarbeider op de akkerbouwbedrijven vaak een behoorlijke dosis vakvaardigheid, een technisch inzicht en een groot verantwoordelijkheidsgevoel wordt gevraagd, groter dan vroeger, zijn aspecten waarvan ze nauwelijks op de hoogte zal zijn. Zo dit wel het geval is, werkt het zich misschien alleen maar negatief uit, omdat er dan des te meer reden is om ongunstig over het beroep te oordelen, omdat dan haar man ook nog "onderbetaald" wordt in vergelijking met niet-agrarische beroepen waar "het gemakkelijker verdiend wordt". Op dit laatste terrein zijn de meningen immers ook sterk aan het veranderen. Gechargeerd zou men kunnen zeggen, dat vroeger vooral in de landbouw gold, dat er met hard en met hart en ziel werken een goed loon verdiend kon worden - men denke aan "de gouden ploegen" waarbinnen alleen zeer hard werkenden werden toegelaten -, thans wordt de gedachte steeds meer gemeengoed, dat het een aantrekkelijke kant is van een beroep als men er reeds bij een "gewone" arbeidsprestatie en een korte werkweek een zeer goed loon verdient. Men komt wat dit betreft steeds losser van zijn werk te staan, waarbij de werk- en de privésfeer twee gescheiden zaken zijn. Ook dit werkt door in de ideeën van de landarbeidersvrouwen.

Wij menen hiermee te kunnen verklaren, waarom zoveel vrouwen ongunstig denken over het landarbeidersberoep en met name over het maatschappelijke aanzien van het beroep. Tal van factoren oefenen daarbij invloed uit op de ideeën van de landarbeidersvrouwen en voorlopig zijn deze alle tamelijk negatief voor het landarbeidersberoep. Het antwoord op de vraag waarom zoveel vrouwen willen dat haar man van beroep verandert, is hiermee wellicht ook gegeven. Het behoren tot een sterk achteruitgaande beroepsgroep, de geringe maatschappelijke status van het beroep en niet in de laatste plaats de onzekerheid voor de toekomst, of men vroeg of laat niet gedwongen zal zijn een ander beroep te kiezen, maken het de landarbeidersvrouw niet gemakkelijk om positief te blijven denken over het beroep van haar man of zoon, omdat daar nauwelijks enige status aan te ontleen valt voor haar.

Welke gevolgen zal dit alles nog hebben voor de toe- en afvloeiing? tot nu toe is de toevloeiing tot het landarbeidersberoep groot genoeg geweest om de groep in stand te houden. Er heeft echter een zeer sterke secundaire afvloeiing plaats (gehad), die al begint vlak na de militaire dienst en die zich ook bij mensen, die reeds ver in de middelbare leeftijd zijn gekomen, manifesteert. De toetreding van jeugdigen neemt evenwel af en zal, als men afgaat op de door de landarbeidersvrouwen voor haar kinderen niet-gewenste beroepen, verder afnemen. Hiermee wordt dan uitsluitend de toetreding van jongeren van landarbeidersafkomst getroffen, welke thans ongeveer 50% van de totale toetreding uitmaakt. Opgemerkt moet in dit verband worden, dat de procentuele toeneming van de toetreding uit niet-agrarische milieus nauwelijks als een teken van hogere waardering voor het landarbeidersberoep uitgelegd mag worden, omdat de toetreding, in absolute zin gezien, ook bij deze groep nog steeds daalt. Men zou daaruit dus eerder het tegendeel moeten afleiden. Dat het percentage personen van boerenafkomst onder de landarbeiders nog zal toenemen, ligt in de lijn der verwachting, maar ook bij deze groep is het de vraag of dit aantal in absolute zin niet verder zal gaan dalen. Hoe dit alles ook zij, het lijkt zeer waarschijnlijk dat veel landarbeidersvrouwen haar kinderen zullen pogen af te houden van een keuze voor het landarbeidersberoep. Dat men een dergelijke keuze voorlopig niet altijd zal kunnen tegenhouden, b.v. als omstandigheden het vroeg gaan verdienen van het kind noodzakelijk maken of wanneer het kind niet zo best kan leren, ligt voor de hand.

Niet alleen zal er minder toetreding komen, ook de secundaire afvloeiing lijkt nog wel door te zullen gaan. Het percentage vrouwen, dat beroepsverandering voor haar man wenst, is dermate hoog, dat zich dit bij veel landarbeiders zal uitwerken in een realisering van de beroepsverandering. Deze afvloeiing uit het landarbeidersberoep zal het eerst gerealiseerd worden in de gevallen, waarin man en vrouw beiden de beroepsverandering wensen en waarin beiden het over de richting eens zijn; in deze studie ging het hier om ruim 18% van de geënquêteerde gevallen, waarvan man en vrouw het in 13% van de gevallen eens waren over de richting van beroepsverandering, hetzij agrarisch, hetzij niet-agrarisch. Het komt ons voor, dat het in deze gevallen om beroepsveranderingen gaat waarvoor zowel man als vrouw mentaal geheel rijp is en die dan ook op betrekkelijk korte termijn gerealiseerd zullen worden. Daarna lijken die gevallen aan de beurt te komen, waarin man en vrouw beiden verandering wensen, maar waarover, wat de richting betreft, geen eenstemmigheid bestaat. De derde categorie bestaat uit enerzijds vrouwen die beroepsverandering wensen, waarbij de man

dit niet wenst (30% van de vrouwen) en anderzijds mannen, waarbij de vrouw geen beroepsverandering wenst (7%) 1). Of onder deze groep veel personen een beroepsverandering zullen doorvoeren, hangt van tal van omstandigheden af. Omdat de man zal moeten veranderen, lijkt het ons waarschijnlijker, dat de groep, waar de man veranderingsgezind is en de vrouw niet, eerder tot beroepsverandering zal komen dan de groep, waar de man niet-veranderingsgezind is en de vrouw wel, uitzonderingen daargelaten. Tenslotte is er dan nog een groep van ruim 40%, waar noch de landarbeiders zelf, noch hun vrouwen een beroepsverandering wensen. Het ligt voor de hand te veronderstellen, dat men hier vooral met "de blijvers" te maken heeft, voor zover er althans voor hen werk blijft in de landbouw.

Het bovenstaande maakt wel duidelijk, dat de overgebleven landarbeiders en hun vrouwen geen homogene groep vormen. De graden van binding aan de landbouw zijn verschillend en de meningen, die binnen de landarbeidersgroep voorkomen, zijn zeer gevarieerd. In dit verband dringt de vraag zich op of de landarbeidersbevolking, die wenst te blijven, ook inderdaad die personen omvat, waaraan in de toekomst behoefte zal zijn. Er is immers vastgesteld 2) dat het percentage veranderingsgezinden in de groep met onderwijs groter is dan in de groep zonder onderwijs, en ook dat het percentage jongeren - waarvan men er onder de landarbeidersgroep reeds minder vindt dan in andere beroepsgroepen - dat wil veranderen groter is dan het percentage ouderen. Dit leidt ertoe, dat onder de potentiële blijvers niet alleen het aantal ouderen relatief toeneemt, maar ook het aantal zonder onderwijs. De veranderde en veranderende behoeften van de landbouw gaan juist in de richting van hogere eisen wat betreft onderwijs en dit laatste is vooral realiseerbaar via de aankomende jonge generatie. Men denke in dit verband ook aan een in de toekomst te realiseren collectief regionaal personeelsbeleid voor de landbouw, met gereguleerde aantrekking van gekwalificeerde jongeren en aan het door te voeren leerlingenstelsel in de landbouw, waaraan ten dele de veronderstelling ten grondslag ligt, dat deze veranderingen voor de jongere landarbeiders de problemen van het beroep moeten oplossen. Dit alles leidt tot de gedachte, dat de twee ontwikkelingen: de geringer wordende behoefte aan landarbeiders enerzijds en het vrij grote, vrijwillige vertrek uit de landbouw anderzijds, in de toekomst wel eens minder goed verenigbaar zouden kunnen zijn dan tot nu toe het geval is geweest.

Een laatste opmerking over deze deelstudie met betrekking tot de andere studies over de landarbeiders in de zeekelegebieden: het toekomstige beleid inzake de landarbeiders, hun beroep en hun sociaal-economische positie kan niet voorbij gaan aan de mening en houding van de landarbeidersvrouwen en de invloed die zij uitoefenen in zaken van het al dan niet tevreden zijn van de man en terzake van eventuele beroepsverandering. Uit deze studie is gebleken, dat het percentage landarbeidersvrouwen, dat een geringe binding aan de landbouw heeft, veel groter is dan het percentage landarbeiders met een geringe binding. Het geringe maatschappelijke aanzien van het

1) N.B. Dit percentage geldt alleen binnen de groep mannen, wier vrouwen geënquêteerd zijn.

2) De landarbeiders in de zeekelegebieden: onderwijs en beroepskeuze
pag. 31.

beroep in de ogen van zeer veel landarbeidersvrouwen zal de binding van de mannen wel lossen moeten maken. Herwaardering van het beroep en werk in het materiële vlak en gelijkstelling met de primaire arbeidsvoorwaarden van vergelijkbare andere arbeidersberoepen naast de reeds vaker bepleite verbeteringen zoals onderwijs, leerlingenstelsel, vrij van weekendwerken door bedrijfshulp, vakantie in de zomermaanden, toepassing van de regelingen met betrekking tot overwerk enz., zal uiteindelijk de belangrijkste factor zijn, om het maatschappelijke aanzien van het beroep - en niet alleen in de ogen van de agrarische werkgevers en niet-agrariërs, maar ook in de ogen van de landarbeiders en hun vrouwen - te doen toenemen.